

INFO-Társadalomtudomány

12. szám (1990. május)

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Fodor István, Józsa György, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc,
Tamási Péter (felelős szerkesztő)

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Arany János u. l. 407.
Telefon: 111-38-99

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasható formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Tartalom

A hatalomról <i>Enyedi György – Tamási Péter</i>	3 ✓
A hatalom pszichológiája <i>Erős Ferenc</i>	9
A politikai hatalom a történelem változásaiban <i>Szabó Miklós</i>	15
A politikai hatalom bázisai és a demokratikus átmenet Magyarországon <i>Simon János</i>	23
A gazdasági és a politikai hatalom viszonya a pártállam-rendszerben Magyarországon <i>Csanádi Mária</i>	29
A hatalom megosztása a mai Magyarországon <i>Schmidt Péter</i>	35
A hatalom csapdája: helyünk Európában, helyünk a világban <i>Völgyes Iván</i>	43
Válogatott bibliográfia	49
Kutatási információk	55

A hatalomról

Mi is a hatalom? Hétköznapi értelemben többnyire a politikai hatalmat értjük alatta, jóllehet annak is tudatában vagyunk, hogy hatalom az élet bármelyik területén előfordulhat, ahol emberek közötti kapcsolatok állnak fenn. A szakirodalomban vannak, akik szerint: a hatalom szankciók, erőszak alkalmazásának lehetőségét jelenti, mások szerint (mint pl. Arendt) a hatalom és az erőszak egymást kizáró tényezők, mert az erőszak szétrombolja a hatalmat, amelyről csak akkor beszélhetünk, ha azt az emberek támogatják, ha az legitim.

Számtalan hatalomfelfogás alakult ki az idők során, így az alábbiakban csak néhány kiemelt példa felvillantására van lehetőség. Az egyes hatalomfajták szociálpszichológiai megközelítését Erős Ferenc cikke tárgyalja (9–14. old.).

Korunk uralkodó hatalomelméleteinek alapvető kategóriái, valamint jónéhány újkori nézet, mint például az államformák vagy a döntéshozatali módok pluralizmusa, az ókorba nyúlnak vissza. Az európai politikai gondolkodás a platóni és arisztotelészi tradíciókban gyökerezik.

A keresztény felfogás a hatalmi viszonyt a bűnbeesés következményének tekintette, de nem tartotta örökkévalónak. A hatalom erkölcsi igazolásának igénye csak a középkortól fogalmazódik meg, s ezidőtájt jelennek meg a racionális elemek is a teológiaiak mellett az európai politikai gondolkodásban.

Machiavelli elválasztotta az államot a civil szférától. Thomas Hobbes a politikai hatalmat mint társadalmi integráló tényezőt írta le. A társadalmi szerződés a főhatalmat egy olyan személyre ruházza, akiben a társadalom közös akaratát véli megtestesülni.

A klasszikus német filozófia és a marxizmus képviselői a hatalmat az állam és az osztálytársadalom szemszögéből fogták fel, s nem tulajdonítottak jelentőséget a kisebb társadalmi csoportoknak és az egyéneknek. Max Weber ugyanakkor a hatalmat személyek közötti viszonyként értelmezte, s ez az egyik szociológiai iskola alapjává vált.

A hatalomfelfogások a kezdetektől fogva elsősorban a hatalom elosztásával és a kormányzat ellenőrzésével foglalkoztak. Ennek köszönhető, hogy az alapvető ellentépkategóriák is a hatalmelosztás kérdései kapcsán születtek meg: autokrácia – alkotmányosság, autonómia – függőség, monolitikus hatalmi struktúra – pluralista rendszer stb.

A ma használt politikai kategóriák legtöbbje a feudális és a polgári társadalmak le-

írására és elemzésére jött létre, s ezek a közép- és kelet-európai társadalmak értelmezésére sok esetben alkalmatlanok.

A ma ható főbb elméleti irányzatok elsősorban az Egyesült Államokból erednek. C. Wright Mills szerint az Egyesült Államok belső – elsősorban technikai – fejlődése és a nemzetközi helyzet alakulása (hidegháború, katonai kérdések jelentőségének növekedése) együttesen oda vezettek, hogy kialakult egy uralkodó elit, amely a döntéshozatal befolyásolásán keresztül gyakorolja hatalmát, ellenőrzi, befolyásolja a társadalom szinte minden tevékenységét. Ez az uralkodó elit a politikai, a katonai és a gazdasági elitek összefonódása eredményeképpen jött létre. A következő szinten a pártok, lobbyk és más érdekérvényesítő csoportok találhatók, amelyek azonban távol kerültek az alsó szinttől (az egyének tömegeitől), mert vezetőik a politikai csatározásokban való részvételük miatt nem képviselik megfelelően az egyének érdekeit. Millsnél a hatalomnak két fő típusa van: (1) az autoritáson alapuló, amelyet a saját akaratából alávetett személy hite igazol, és (2) a manipuláción alapuló, amelyet a hatalomnak alávetettek a tudtuk nélkül gyakorolnak.

Talcott Parsons elismeri a Mills által leírt amerikai elit kialakulását és létezését, de szerinte a végrehajtó hatalom nem erősebb, mint a törvényhozó; a vagyonokkal bírók nem rendelkeznek vagyonukkal arányos hatalommal, s az, hogy valaki az elit tagja, csak társadalmi pozíciót jelent és nem feltétlen hatalmit. A hatalmat – Millsszel szemben – nem csak elosztási problémaként kezeli: szerinte azt „termelni” is kell és kollektív, közösségi célok elérését segítő funkciójáról sem szabad elfeledkezni. A radikális társadalmi változások – szerinte – a hatalom deflációját előidéző bizalommegrendülési spirállal, illetve ennek ellentétpárjával, a hatalmi rendszer iránti bizalomfellendüléssel magyarázhatók. Parsons egyfajta politikai piac működésére alapozza elméletét.

Hosszú vita alakult ki a hatalomelmélet terén két fő irányzat: az „elitista” és a „pluralista” között. Az elitisták szerint a társadalmat a folyamatok mögött található hatalmi központ irányítja, míg a pluralisták azt vallják, hogy a döntések többé-kevésbé egyenrangú csoportok versenyében dőlnek el, az érdekszövetségek és konfliktusok folytonos keletkezésének és elmúlásának folyamatában.

R.A. Dahl a hatalmat emberek közötti társadalmi viszonyként fogja fel. A hatalom elemzésében a következő főbb változókat javasolja használni: a hatalom mértéke (a befolyásolás mértéke, az engedelmesség „költsége”, az engedelmesség valószínűségének különbségei), a hatalom elosztása (jövedelem, jólét, előnyök), a hatalom hatásköre (milyen területekre terjed ki, mennyire konvertálható), a hatalom kiterjedése (hány ember felett gyakorolja és hány felett nem). Figyelembe kell venni továbbá olyan változókat is, mint a hatalom forrásai, a hatalomgyakorlásban szerzett jártasság, a motiváció, a hatalomgyakorlás „költségei”. A hatalmi viszonyok egyes típusait szerinte a legitimitáció, a szankciók természete és mértéke, valamint a hatalomgyakorlás eszközei és csatornái alapján lehet meghatározni.

H. Arendt is emberek közötti társadalmi viszonyként fogja fel a hatalmat, amellyel nem az egyén rendelkezik, hanem egy csoport, amely felruház egyes egyéneket arra, hogy a nevében cselekedjék. Nála a hatalom a közösségek képességét jelenti a közös cselekvésre. Arendt kizárja a hatalom egyéni, pszichológiai (hatalomvágyhoz, uralkodási ösztönhöz kötött) értelmezését. Felfogásában a hatalom az emberi közösségek szükségszerű velejárója, amely azonban társadalmi csoportokhoz köthető csak, s nem a rendszerhez,

az államhoz, az osztályokhoz. Arendtnek sikerült elszakadnia a weberi célszerűségi cselekvési modelltől, és e helyett a közösségi megegyezést helyezte a középpontba. Szerinte legitimitás nélkül nem lehet hatalomról beszélni.

J. Habermas egyetért Arendttel abban, hogy a politika sikeres működéséhez szükség van legitimációra, de szerinte az arendti értelemben vett teljes legitimitás szinte sohasem létezik, többek közt azért, mert a politikai intézményrendszer és struktúra mindig lassabban változik, mint a konszenzus. Ennek következményeképpen a konszenzustól eltérő véleményűeknek „strukturális erőszakot” kell elszenvedniük. Habermas elméletében új elemként szerepel egy olyan fajta politikai stratégiai cselekvés, amely nem sikerre, hanem megegyezésre törekszik, hogy ezáltal generálja és működtesse a hatalmat. Szerinte a magas racionalitásfokú egyéni cselekvésnek helye van a politikában, elsősorban a hatalom megszerzése és fenntartása terén.

Bár mind a politikai hatalom megszerzése, mind pedig megtartása kapcsán szerepe lehet három különböző (néha ugyan együttesen is alkalmazott) módszernek: az erőszaknak, a manipulációnak és a demokratikus választásoknak, többnyire mégis más politika szükséges a hatalom megszerzéséhez, mint megtartásához. Az erőszakkal megszerzett hatalom is igyekszik például kiépíteni legitimitását, vagy legalábbis annak látszatát. Vagy egy másik példa: a hatalom megragadásához sokszor elég a meglévő tagadására alapozó politika, de ezzel a hatalmat fenntartani már aligha lehet. A hatalomgyakorlás egy dinamikus viszonyrendszerben zajló folyamat, amelyben folyamatos alkalmazkodásra van szükség a hatalomgyakorlók részéről. Ami rövid távon sikert hozhat, hosszú távon ugyan annak a hatalmi csoportnak a kudarcát okozhatja. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a történelmi múltból származó meghatározottságokat sem. A hatalmi politikát befolyásolják – sok ponton meghatározzák – a társadalomban kialakult folyamatok és struktúrák, a kultúra, egy szóval: az adott társadalmi környezet. A hatalommegtartás alapja: az állampolgárok bizalma. E bizalom összetevői – többek között – a szavahihetőség; a közérdekek szolgálata; a tolerancia; az állampolgári döntési jogkör szélesítése, de legalábbis érintetlenül hagyása; a nyíltság; a fontos, az állampolgárokat közvetlenebbül érintő kérdésekben hozott döntések előkészítésének nyilvános megvitatása, e viták eredményének figyelembevétele stb.

A politikai hatalom több átalakuláson ment keresztül a történelem folyamán. Szabó Miklós e hatalom kialakulásának, majd átalakulásainak egyik lehetséges megközelítését írja le cikkében (15–22. old.). A politikai hatalom minden időben az államhatalommal állt és áll ma is a legszorosabb kapcsolatban. Az államhatalom szerepének megítélése – erősen leegyszerűsítve – két fő csomópont körül alakult ki. Az egyik (még Platónról eredő gondolat) szerint a társadalom természetes állapota a zűrzavar, s az államhatalom feladata a rend, a törvényesség, a civilizált magatartás biztosítása. A másik felfogás szerint a társadalom természetes állapota az egyensúly, s az államhatalomnak csak akkor kell korrekcióval közbelépnie, ha ez az egyensúly megbomlik, hogy így elkerülhetővé tegye a potenciális katasztrófát. A valóság természetesen nem ilyen tiszta formákban jelentkezik. Korunkban egyre általánosabban elfogadott nézet, hogy az államhatalom alapvető feladata a közjó szolgálata, a népjólét megteremtése.

A politikai hatalom másik fontos kapcsolódási területe a gazdaság. A korai modern Európa egymással versengő országai a gazdaságot a hatalom gyarapítása egyik eszköze-nek tekintették, olyan forrásnak, amely a haditechnika modernizálódásával és a központi

adminisztráció kiépülésével egyre növekvő pénzügyi igényeket volt hivatott fedezni. Ily módon lett a merkantilizmusban a kereskedelem államérdek. A klasszikus politikai gazdaságtan depolitizálni akarta a gazdaságot, kimutatva, hogy a piac rendszere kielégítő hatékonysággal működik a politikai hatalom beavatkozása nélkül is. Lényegében ezt összegezte a liberalizmus „éjjeliőr-állam” koncepciója, s ezzel szemben alakultak ki azok az elméletek, amelyek a gazdaságon belüli hatalmi viszonyokból, különösen pedig a tulajdon szerkezetéből vezették le a politikai hatalom jellemzőit. A marxi indíttatású szocializmus a gazdaság demokratizálását és az elkülönült politikai hatalom elhalását hirdette, de a kelet-európai társadalmak valósága a pártállam gazdasági hatalmi monopóliumára épült, amelyben az erőforrások felhasználásával kapcsolatos végső döntések a politikai hatalom kezében voltak. A formális hatalmi monopólium azonban igen bonyolult „finomszerkezetet” és alkurendszert takar: ezt elemzi Csanádi Mária cikke (29–34. old.). Az utóbbi évtizedben a gazdasági hatalom befolyása és érdekérvényesítő képessége fokozatosan nőtt Magyarországon s ezt a tendenciát a rendszerváltás feltehetőleg tovább erősíti.

Az állampolgárokat legközvetlenebbül a politikai hatalomnak a civil szférához fűződő viszonya érinti. Ezt alapvetően az államhatalomról kialakított felfogás határozza meg. A totalitárius berendezkedésű államokban igyekeznek a civil szférát is minél szorosabb uralom alatt tartani, míg a demokratikusakban különböző mértékű szabadságot garantálnak a civil szféra területein. A civil szférába történő erőszakos beavatkozások nem szoktak tartós sikerre vezetni; többnyire csak látszólagos, rövid távú „eredményeket” tudnak felmutatni, miközben belső ellenállást váltanak ki az állampolgárokból.

Az információs hatalom a történelem folyamán mindig fontos szerepet játszott, de az utóbbi évtizedekben jelentősége számottevően megnövekedett. A széleskörű, pontos és gyors információkkal való ellátottság, valamint megfelelő szintű ismeretanyaggal, tudással való rendelkezés a hatalomgyakorlás nélkülözhetetlen eszköze. Az információkból, tudásanyagból való kirekesztettség akadályozza a részvételt a hatalomgyakorlásban.

Az információs szolgáltatáshoz kapcsolódik a tömegkommunikáció problémaköre, amely a politikai hatalomgyakorlás egyik érzékeny pontja. A tömegkommunikációs eszközök ugyanis gyorsan és hatásosan tudják befolyásolni a közvéleményt. Erre minden uralkodó párt igényt tartana; ugyanakkor egy demokratikus berendezkedésben garantálni kell a sajtószabadságot. A politikai hatalomgyakorlás milyenségét nagymértékben jellemzi, hogy hogyan oldja meg a tömegkommunikációval, sajtóval kapcsolatos problémák körét.

Hatalmi tényezőként kezelendő az ideológia, valamint az érték- és normarendszer. Ezek azok a tényezők, amelyek az emberek gondolkodására, cselekedeteire a legmélyebben hatnak, s amelyek belső azonosulást válthatnak ki a politikai hatalommal.

Belső azonosulás (internalizált értékek, normák) esetén legkönnyebb a hatalomgyakorlás, mivel ilyenkor minimális irányításra van csak szükség és nem kell ellenőrizni. A legrosszabb eredményt ígérő és legköltségesebb (állandó ellenőrzést igénylő) hatalomgyakorlási forma a behódolós engedelmességre készítés, mely többnyire a büntetéstől való félelem, esetleg a jutalmazás reménye alapján jön létre.

A hatalomgyakorlás kérdéskörében egyik központi tényező a legitimitás. A legitimitáció fogalma Weberhez kötődik. Nála a legitimitásba vetett hit az uralom egyik alapja, az engedelmesség egyik jellemzője, a stabilitás egyik tényezője. A modern polgári de-

mokráciákban az erőszak csökkenésével arányosan nő a legitimitás jelentősége. Ez a tétel természetesen fordítva is igaz: ha a hatalom iránti bizalom és ezzel legitimitása csökken, az engedelmességre bíró eszközök jelentősége – így az erőszaké is – nő.

A hatalom gyakorlása közben az uralmon lévő csoport különbözőképpen érheti el, hogy a döntésekben saját akarata érvényesüljön: a döntéshozatal szabályainak előzetes alakítása révén (ez a legkevésbé látható forma); indirekt befolyásolás útján; az információk szűrésén keresztül; az értékek és/vagy érdekek szándékos összekeverése és megosztása révén; erőszak útján. Pluralista hatalomgyakorlás esetén annak a politikai csoportnak van nagyobb esélye érdekeit a döntés során érvényesíteni, amelynek magasabb a státusa és/vagy jobban szervezett és/vagy következetesebb az ideológiája. Ha a hatalomnak nem sikerül megakadályoznia egy számára kedvezőtlen döntést, még mindig lehetősége van a döntés végrehajtását lassítani vagy akár szabotálni. Vannak esetek, amikor a nem-döntés döntés értékű: például ilyen, amikor egy adott helyzetet nem használnak ki, mert nem valószínű, hogy az még egyszer fenn fog állni; vagy ilyen, ha a nem-döntés megakadályozza új gondolatok, új irányzatok bekerülését a folyamatokba.

A hatalom gyakorlása felelőséggel jár. A hatalmi pozícióból hozott döntésekért a döntést hozónak vállalnia kell a felelősséget. De felelőség terheli a döntéshozókat a hatalommal való visszaéléstől és azért is, ha adott helyzetben nem dönt egy olyan kérdésben, amely a társadalomnak hasznot hozhat.

A hatalom szervezeteinek és gyakorlási formáinak területi szintjei is vannak, amelyek az elmúlt évtizedek centralizált politikai-hatalmi struktúrájában kevés figyelmet kaptak. A helyi hatalom a modern államban nem teljesen önálló: a központi hatalom által átengedett funkciókat gyakorolja. E hatalomgyakorlás módja (az állampolgárok részvételi lehetősége, érdekkifejezési esélye) az állampolgárok általános közérzetét, s ezáltal a központi hatalomról kialakított ítéletét is befolyásolja.

Demokratikus átalakulásunk sikere nagymértékben függ attól, hogy az új kormány-nak milyen hatalmi bázisai lesznek társadalmunkban. Simon János (23–27. old.) a politikai hatalom magyarországi bázisait elemzi a demokratikus átmenet szemszögéből. De az átalakulás sikere attól is függ, hogyan valósítjuk meg a hatalmi ágak megosztását az új helyzethez illeszkedően. Az ezzel kapcsolatos problémákról és megoldási lehetőségekről ír Schmidt Péter (35–41. old.).

A hatalom gyakorlását természetesen nemcsak az adott társadalom belső viszonyai határozzák meg, hanem az ország nemzetközi környezete is. Magyarország jelenlegi nemzetközi lehetőségeit elemzi Völgyes Iván cikkében (43–48. old.), rámutatva, hogy hazánk abban a kivételes történelmi helyzetben van, hogy viszonylag önállóan döntheti el jövőbeni orientáltságát. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezentúl azt tehetünk, amit akarunk, hogy figyelmen kívül hagyhatnánk a nemzetközi helyzet reális felmérését. Ugyanakkor feltétlen szükség lenne egy olyan külpolitikai-külgazdasági koncepcióra és stratégiára, amely keretet adna nemzetközi együttműködéseinknek a legkülönbözőbb területeken (tőkebehozatal, piaci orientáció, oktatási-kulturális együttműködés stb.), hogy ne sodródjunk bele szándékaink ellenére senkinek a hatalmi érdekhálójába.

Enyedi György – Tamási Péter

A hatalom pszichológiája

Erős Ferenc

Mi a hatalom?

A hatalom megszerzése, fenntartása, kiterjesztése és esetleges elvesztése nem elsősorban pszichológiai kérdés, de *sem a hatalom, sem annak ellentéte, az alávettség, nem állhat fenn és nem múlhat el a legkülönfélébb lélektani tényezők összjátéka nélkül*. A hatalom pszichológiája áttekinthetetlenül nagy problémakör, annyi elágazása van, ahányféleképpen értelmezhetjük a hatalom fogalmát. Az embernek hatalma lehet önmagán, embertársain, a tárgyak és a természet felett, a szülőknek hatalmuk van gyermekeik, a főnököknek beosztottjaik, a többségnek a kisebbség, a politikai vezetőnek a tömegek, az uralkodónak alattvalói felett. A hatalommal lehet élni és visszaélni; van transzcendens és evilági, formális és informális, legitim és illegitim, korlátlan és ellenőrzött, diktatórikus és demokratikus hatalom stb. A hatalom gyakorlása éppúgy feltételez bizonyos készségeket és motivációkat, mint ahogyan a *hatalomnélküliségnek* is megvannak a maga pszichológiai sajátosságai és következményei.

Amikor hétköznapi értelemben hatalomról beszélünk, általában a politikai eszközökkel vagy fegyverekkel fenntartott hatalmat értjük rajta; a politológiai és szociológiai megközelítés is – magától értetődően – a társadalomra jellemző, többnyire az *intézményszerű hatalmi viszonyokat* vizsgálja. A hatalom pszichológiai meghatározása ennél lényegesen tágabb. A hatalomnak mint tényezőnek mindenütt szerepe van, ahol az emberi viszonylatokban ráhatás, befolyásolás, változtatás megy végbe. Azt mondhatnánk – a legtöbb szociálpszichológiai definícióval összhangban –, hogy a hatalom nem egyéb, mint *más emberek befolyásolására, cselekedeteinek, viselkedésének, nézeteinek megváltoztatására vagy ellenőrzésére irányuló törekvés*. Ezt a meghatározást azonban ki kell egészítenünk azzal, hogy hatalomról – e tág pszichológiai értelemben – csak akkor beszélhetünk, ha a mások befolyásolására irányuló törekvés valamilyen kritérium mentén *sikerrel jár*: a befolyásolás tárgya *hajlandó* lesz a befolyásoló szándékának megfelelően viselkedni. Például: a kisdíák hajlandó a tanító magyarázatára koncentrálni, a neurotikus beteg „hajlandó” meggyógyulni, a társadalom különféle csoportjai „hajlandók” engedelmeskedni a politikai vezetők által felkínált játékszabályoknak és így tovább.

Kérdés azonban, hogy minden sikeres befolyásolás valóban hatalomnak tekinthető-e. A koldus sok mindenre ráveheti a királyfit, de ez a köztük lévő viszony természetén nem

változtat. A hatalomhoz a sikeres befolyásoláson kívül hozzátartozik tehát az is, hogy a befolyásolt személy(ek) *alárendelt pozícióban* legyen(ek) a befolyásoló(k)hoz képest, illetve a befolyásolás következményeként tartós alárendeltségi viszony jöjjön létre. A hatalom szükségszerű feltétele, hogy a két, valamilyen szempontból *egyenlőtlen* pozícióban lévő fél között konszenzus jöjjön létre egymáshoz viszonyított pozíciójukat illetően. A hatalom tehát ebben az értelemben *kölcsönviszony*: mindig feltételezi ellenpólusát, a hatalomnélküliséget. Az „úr” csak addig uralkodik, ameddig a „szolga” hajlandó neki engedelmeskedni.

A társas befolyásolás folyamatai

Engedelmeskedni természetesen sokféle okból lehet. Van, aki konformizmusból, megalakulásból, van, aki pusztán kényszer hatására, s van, aki a befolyásoló iránti tisztelettől, lojalitástól vagy szeretettől vezérelve, netán meggyőződésből tesz eleget az eléje állított elvárásoknak vagy követelményeknek. A hatalmat gyakorló szempontjából az engedelmesség motivációja egyáltalán nem közömbös, ugyanúgy, ahogyan az engedelmeskedő számára sem közömbös, hogy kinek vagy minek a nevében és milyen eszközökkel kényszerítik őt engedelmességre. A modern szociálpszichológiában nagy karriert futott be egy amerikai kutató, Herbert C. Kelman magyarul is olvasható tanulmánya „A szociális befolyásolás három folyamatáról”. Kelman modellje a társas befolyásolásra való reagálásnak három típusát különbözteti meg.

1. *Behódolás*. Ez az engedelmeskedés legkülsődlegesebb módja: a befolyásolt személy(ek) a jutalom reményében vagy a büntetéstől való félelmükben tesz(nek) eleget a befolyásoló közeg kívánalmainak. Ha a jutalom ígérete vagy a büntetés veszélye nem áll fenn (vagy túl kicsi a valószínűsége), akkor aligha számíthatunk engedelmeskedésre.

2. *Azonosulás*. Ebben az esetben a hatalmi viszony fő tényezője az, hogy a befolyásolás tárgya valamiképpen a befolyásolóhoz kíván hasonlítani. Ez utóbbi olyan ideál(oka)t képvisel, amely(ek)et a befolyásolt(ak) maguk is szeretné(nek) megvalósítani, ezért a hatalom forrásával való azonosulás önmagában is jutalomértékkel bír, az azonosulni nem tudás pedig büntudatot vált ki. Az azonosulás alapuló hatalom tehát az engedelmeskedés tartósabb formáit képes létrehozni.

3. *Internalizáció*. A társas befolyásolásra való reagálásnak ebben a formájában már semmilyen közvetlen külső tényező nincs jelen – sem a jutalmat ígérő vagy büntetéssel fenyegető hatalmi közeg, sem az eszményi példa, amellyel azonosulni szeretnénk. Az engedelmeskedés motívuma belülről, a belsővé tett, az éntől már nem megkülönböztethető, vagyis internalizált követelményrendszerből ered. Nyilvánvaló, hogy a hatalom gyakorlásának leghatékonyabb, legtartósabb módja az internalizált hatalom.

Kelman modellje roppant tetszetős, már csak azért is, mert az élet legkülönbözőbb területeire alkalmazható – a köznapi befolyásolásnak olyan területeitől, mint például a gyermeknevelés, a kereskedelmi vagy politikai reklám, a kultúra fogyasztása stb., egészen a nagy, átfogó politikai rendszerekig. Ha a politikai rendszereket Kelman sémája szerint próbáljuk meg osztályozni, azt mondhatjuk, hogy a totális diktatúrák elsősorban a behódolásra, a paternalisztikus berendezkedések az azonosulásra, a demokráciák pedig az internalizációra épülnek. Ez azonban igencsak durva osztályozás, hiszen nincs olyan

uralmi rendszer, amely valamilyen formában ne alkalmazná a társas befolyásolásra való reagálás mindhárom típusát. A politikai rendszerek e tekintetben inkább abban különböznek egymástól, hogy az emberi magatartásoknak milyen területein, milyen értékek mentén és milyen eszközökkel követelik meg, illetve érik el az engedelmességet. Ebből a szempontból differenciáltabbnak látszik a hatalom formáinak az a tipológiája, amely figyelembe veszi, hogy a befolyásolásra való reagálás a *nyilvánosság előtti* engedelmességen túlmenően magába foglalja-e a követelmények *privát* elfogadását, s hogy szükségeltetik-e az engedelmességet közvetlen *ellenőrzése*.

A hatalom tipologizálása természetesen sok más szempont alapján is történhet. A következőkben egy lehetséges társadalomlélektani tipológiát mutatunk be.

A hatalom típusai

Egy amerikai szerzőpáros, K. Gergen és M. Gergen az alábbi hat hatalomfajtát különbözteti meg.

1. *Információs hatalom.* A hatalomnak ez a fajtája az elérhető tudás- és ismeretanyag megszurását, szelekcióját jelenti. Minél diktatórikusabb egy politikai rendszer, annál inkább monopolizálja az elérhető információkat, és ily módon tetszése szerint alakíthatja az alattvalók attitűdjét, gondolatvilágát, magánjellegű vélekedéseit is. A tudás – pontosabban, ahogyan Orwell mondja, a *tudatlanság* – hatalom; az információk megfelelő adagolása, manipulálása révén az emberek tudata úgy befolyásolható, hogy a külső kontroll feleslegessé válik. Az információs hatalom egyik eszköze a cenzúra, amely megszabja, hogy mi nem juthat el a közönséghez; egy másik eszköz a „pozitív” cenzúra, vagyis az indoktrináció, amely bizonyos információkat különös hatékonysággal igyekszik „betáplálni”. Az információs hatalom tipikus példája volt nálunk a Kádár-rendszerben a „három T” (tilt, tűr, támogat).

2. *Referencia-hatalom.* Ez lényegében azonos azzal, amit korábban azonosulásnak neveztünk: a hatalomnak ez a fajtája pozitív identifikációs minták nyújtásával éri el hatását. A sikeres azonosulás esetén az emberek privát viselkedése is a kívánt modellnek megfelelően alakul, ezért közvetlen ellenőrzésre ez esetben sincs szükség. A referencia-hatalom nélkülözhetetlen feltétele a szocializációnak (a szülőkkel, a környezet releváns személyeivel, az elsődleges kiscsoporttal való azonosulás stb.). A diktatórikus és a paternalisztikus hatalom igyekszik minél szélesebb körre kiterjeszteni az azonosulásnak ezt a gyermeki, függő formáját, s szeretné elérni, hogy az emberek érzelmileg is azonosuljanak egy csoporttal vagy osztállyal, egy állammal, egy nemzettel, egy eszmével stb. De referencia-hatalommal rendelkezik a filmsztár, a popénekes és sok más közszereplő is, aki nagyszámú embernek kínál azonosulási mintákat.

3. *Törvényes hatalom.* Ezt másképpen legitim hatalomnak is nevezhetjük: a társadalom bizonyos intézményeinek törvényadta joguk van arra, hogy normákat, viselkedési előírásokat állapítsanak meg, és ezek betartását ellenőrizzék is. A törvényes hatalom feltételezi, hogy e normák érvényessége valamelyes *társadalmi konszenzuson* alapul. Amíg ez a konszenzus fennáll, az emberek többsége közvetlen ellenőrzés nélkül is betartja ezeket az előírásokat (például a gépkocsivezetők megállnak a piros jelzésnél, az állampolgárok többé-kevésbé betartják a vámszabályokat stb.). Minél irracionálisabb, minél túlszabályozottabb vagy abszur-

dabb a törvényes hatalom vagy annak egy-egy intézkedése, annál nagyobb lesz a szakadék az emberek nyilvános és magánjellegű viselkedése között.

4. *Szakértői hatalom.* A hatalomnak ez a fajtája napjaink egyik leghatásosabb hatalomgyakorlási módja. Nyilvánvaló, hogy a „szakértők” olyan tudástöbblettel rendelkeznek, amely a „laikusok” számára nem hozzáférhető; miután pedig a modern technológiák világában egy sor társadalomirányítási kérdés „szakkérdésként” jelenik meg, a szakértők bizonyos területeken (például gazdasági és technikai kérdésekben) szinte korlátlan hatalommal rendelkezhetnek, legalábbis amíg a tudásuk értékével kapcsolatos társadalmi konszenzus fennáll. A hatalom korábban említett típusaihoz hasonlóan, a szakértői hatalomnak való engedelmesség sem igényli a közvetlen ellenőrzést.

5. *Jutalmazó hatalom.* A hatalom e típusának alapmodellje a szülői hatalom, amely a gyermek bizonyos viselkedésformáit közvetlenül jutalmazza – ajándékkal vagy pozitív érzelemnyilvánítással. A paternalisztikus hatalom kitüntetéseket, jutalmakat, privilégiumokat – olykor csupán forró kézzszorítások – osztogatásával ér el hasonló hatásokat. A jutalmazó hatalom eredménye a külső viselkedésben megnyilvánuló engedelmisség; de a mézesmadzagot megfelelően kombinálva a korbáccsal, mélyebb pszichológiai hatásokat – elfogadást, azonosulást – is elérhet.

6. *Kényszerítő hatalom.* A hatalomnak ez a típusa már kifejezetten a korbács hatalma; hatékonyságát kizárólag a büntetésnek, a fizikai vagy lelki terrornak, vagy az azzal való fenyegetésnek köszönheti. A kényszerítő hatalom tehát csak a behódolást tudja elérni és minden körülmények között feltételezi a közvetlen ellenőrzést. Ezt a hatalomgyakorlási módszert természetesen nem kísérheti sem társadalmi konszenzus, sem privát beleegyezés, bár az „agresszorral való azonosulás” paradox mechanizmusa esetleg ideig-óráig elfogadhatóvá teszi.

A hatalom büvöletében?

Mindaz, amit eddig a hatalom típusairól elmondtunk, a társas befolyásolásra való reagálásnak és a hatalomgyakorlás különböző formáinak általános összefüggéseire vonatkozik. Ezek a tipizálási kísérletek azonban homályban hagyják a befolyásolás konkrét mechanizmusait és folyamatait, egyéni és szociális feltételrendszeit. Nevezetesen: az a kérdés merül fel, hogy mitől van az egyik embernek hatalma a másik felett, mitől függ az, hogy egyes emberek inkább a „befolyásolók”, mások pedig a „befolyásoltak” közé tartoznak.

A pszichológia története során sokféle válasz született erre a kérdésre. A klasszikus válaszok egy része abból indul ki, hogy a hatalom valamiképpen az *egyének tulajdonsága*, jellemvonása, szükséglete vagy hajtóereje. Sigmund Freudnál az *agresszív ösztön*, Alfred Adlernél a *hatalomra való törekvés*, a pszichoanalitikus szociálpszichológia olyan fogalmai és konstrukciói, mint például a tekintélyelvű személyiség vagy a kizsákmányoló orientáció stb. mind azt sugallják, hogy a hatalom forrása végső soron az olyan egyén, aki sajátos személyiségdinamikai okok következtében válik hatalmi törekvések hordozójává. Más kérdés, hogy a hatalommal bíró vagy arra vágyakozó embert veleszületett hatalmi ösztön irányítja-e, vagy pedig valamilyen módon a szocializáció során plántálták bele ezeket a törekvéseket. A hatalomra törekvést mint személyiséglélektani tényezőt olykor

a nietzschei „Wille zur Macht”-tal, vagy a „machiavellizmussal” szokták azonosítani (ez utóbbit mint sajátos személyiségtypust is számon tartják).

A klasszikus válaszoknak egy másik része a hatalmat inkább *viszonyként*, mint az egyes emberek tulajdonságaként értelmezi. Ennek alapsémája a szuggesztív paradigma, amely a hatalmat olyan folyamatként fogja fel, amelyben a befolyásolt ember akaratí működése felfüggesztődik, illetve alárendelődik a befolyásoló akaratának. Ez a szuggesztív paradigma jelenik meg a századelő klasszikus tömegpszichológiai munkáiban, Gustave Le Bon 1913-ban megjelent *A tömegek lélektana* című művében, valamint Freud 1921-es nevezetes szociálpszichológiai művében, a *Tömegpszichológia és én-analízis*ben. Mind Freud, mind Le Bon szerint a tömeghatás két ember, a „hipnotizőr” és a „hipnotizált” viszonyával analóg: a tömeg úgy viselkedik, mint egy hatalmassá nőtt egyén, aki a hipnózis bűvöletében lemond egyéniségéről.

A modern szociálpszichológia a hatalom természetét elsősorban a *kiscsoport* vonatkozásában vizsgálja. A csoportnak az őt alkotó egyének feletti hatalma nem egy vezéregyéniség hatalmi vágyával, s nem is a szuggesztívóval magyarázandó, hanem azzal a sajátos erőttöbblettel, amelyet a csoport egésze képvisel individuális tagjai felett. A „vezető” minden egyes csoporttagnál erősebb lehet, de a csoport mint egész, mint együttes élmény a leghatékonyabb vezető egyéniségnél is erősebbnek bizonyul. Ezt a tételt igazolja Mérei Ferenc nevezetes kísérlete: *az együttes élmény*. A modernebb szociálpszichológiai megközelítések a hatalmat nem izolált funkcióként, hanem a csoporton belüli erőviszonyok (szerepek, státusok, pozíciók) eloszlásának függvényében vizsgálják. A csoporton belüli különböző viszonyok (mezőelméleti, szituációs, tranzakciós, interakciós) elemzése az utóbbi évtizedek szociálpszichológiájának egyik központi témája lett, s úgy tűnik, hogy a csoporton belüli hatalmi viszonyok sok szempontból a külső hatalmi viszonyok leképezésének és közvetítőjének tekinthetők.

Ebben a rövid dolgozatban a hatalomra vonatkozó pszichológiai ismeretanyagunk és tapasztalatunknak csupán töredékét tudtuk áttekinteni – azt is vázlatosan. Annyi azonban talán kiderült, hogy a hatalommal kapcsolatos pszichológiai elméletek igen gyakran *a hatalom bűvöletében születtek*, vagy legalábbis a kutatás és a reflexió elsősorban a hatalmi pozíciók birtokosait tartotta szem előtt. A „hatalmi orientáció” még az élesen társadalomkritikai beállítottságú elméleteket is áthatotta, így például a tekintélyelvű vagy másnéven fasisztoid személyiség elméletének is csak a hatalom ígézetében élő autoriter karakterről van érdemi mondanivalója.

Más felfogások a hatalamból kirekesztett, kisebbségi, alárendelt helyzetben lévőket nyíltan vagy kimondatlanul megbélyegzik, valamilyen értelemben deviánsoknak tekintik őket: a hatalomnélküliséggel mintha szükségszerűen együtt járna a „kisebbrendűségi komplexus”.

Az utóbbi tizenöt-húsz év szociálpszichológiájában azonban ez az egyoldalú „hatalmi orientáció” oldódni látszik. A nyugati demokráciákban végbemenő társadalmi átalakulások, elsősorban a kisebbség, a „másság” jogainak elismerése és érvényesítése óriási hatást gyakorolt a társadalomlélektanra is. Világossá vált, hogy a „hatalomnélküliség” nem feltétlen jelent alávetettséget, „kisebbrendű” helyzetet. Egy francia szociálpszichológus, Serge Moscovici kísérletek sorozatával bizonyította, hogy a csoporton belüli kisebbség is érvényesítheti törekvéseit, anélkül, hogy „átvenné a hatalmat” – feltéve, ha céljait aktív és konzisztens módon tudja képviselni.

Egy másik, újabb keletű, érdekes kutatási irány – Seligmané – az úgynevezett „tanult tehetetlenség” problémájával foglalkozik. Az ezzel kapcsolatos kutatások azt vizsgálják, hogy az emberek hogyan reagálnak, milyen viselkedésmódokat és attitűdöket alakítanak ki akkor, ha bizonytalan, ellenőrizhetetlen, a következmények szempontjából beláthatatlan helyzetbe kerülnek. A „tanult tehetetlenség” mint társadalmi probléma elsősorban a szociálisan hátrányos helyzetű rétegeknél jelentkezik (például öregek, munkanélküliek, kisebbségi csoportok tagjai stb.).

Mindez azonban már egy külön tanulmány tárgyát képezhetné. Talán nem is szükséges külön hangsúlyozni, hogy a hatalommal és a hatalomnélküliséggel kapcsolatos társadalomlélektani megfontolásoknak milyen nagy jelentőségük lehet Magyarországon, ahol napjainkban viharos gyorsasággal megy végbe a régi hatalmi struktúrák lebontása és újabbak kialakítása. Eddig háttérbe szorított vagy üldözött csoportok érvényesítik befolyásukat – mások „tehetetlenséget tanulnak”. A „tanult tehetetlenségek” feloldásában feltehetőleg egyre nagyobb szerepet fog kapni a megújuló hazai szociálpszichológia is.

A politikai hatalom a történelem változásaiban

Szabó Miklós

A hatalom korai birtokosai: bírák, papok, sámánok, jósök

A hatalom lehetőség arra, hogy a politikai akarat szervezett erőszak révén folyamatosan érvényesüljön más akaratokkal szemben.

Ahol spontán társadalmi folyamatok szabályozzák az életet, nincs helye a hatalomnak. Ahol a tradicionális társadalom szokásjoga egyértelműen rendelkezik valamely helyzetben, ott a szokás hatóereje automatikus, nincs helye a szokás irányával ellentétes erőszak beavatkozásának: nincs helye a hatalomnak. Nincs helye a modern élet magán-szférájának azokon a területein sem, ahol a tradicionális társadalom szokásjogának továbbélő örököse: a szokáskultúra az életet kielégítő módon tudja szabályozni. A piaci elvek szerint zajló gazdasági élet aktusainak nagy része sem igényel hatalmi beavatkozást. Ezekben az esetekben a társadalmi élet spontán automatizmusai kielégítő módon tudják az életet szabályozni, a keletkezett diszfunkciók csekélyebb kárt okoznak, mint az a kár volna, ha ezeknek az automatizmusoknak működésébe szervezett erőszak lépne be szabályozóként.

A hatalom eredete a történelem előtti emberi közösségekben: olyan intézmények létrejötte, amelyeket a közösség felhatalmazott arra, hogy a szokásjog érvényesülése során támadt konfliktusokban döntsenek, a szokásjogot ilyen helyzetekben értelmezzék és döntéseiknek szervezett erőszakkal érvényt szerezzenek. A szokásjog értelmezése két különült területen volt szükséges. Értelmezni kellett egyes személyek konfliktusai esetén és olyan esetekben, amelyek az egész közösséget érintették.

A hatalom két őseredeti formája így egyrészt a *bírói hatalom*: felhatalmazás arra, hogy egy intézmény, egy erre jogosult tisztségviselő magánszemélyek konfliktusai esetén értelmezze a szokásjogot és ennek alapján valamelyik érdekelt fél javára döntsön, valamint a *kultikus hatalom*, amely az egész közösséget érintő problematikus esetekben értelmezte a szokásjogot. Az utóbbi esetben a közösségek a vallási kultusz intézőire ruházták ezt a jogot. Ez az értelmezés az előidőkben a *jóslás* formájában történt. A közösséget egészében és alapvetően érintő kultikus döntés jóslat formájában úgy jelent meg a közösség számára, mint maguknak a természetfeletti hatalmaknak személy szerinti, közvetlen határozatait, amelyet a közösség vallási tisztségviselői közvetítenek. Jóval később, a civilizáció fejlődésének későbbi szakaszában a jóslás helyébe az írásba foglalt vallási alapelvek, törvények értelmezése lépett. A kultuszközpont – mint továbbra is fennmaradó és

működő hatalmi központ – úgy töltötte be hatalmi szerepét, mint a közösség alapvető értékeinek, magatartási szabályainak értelmezője.

Igy voltak a hatalom első hordozói a bírák és a papok. A tisztségek elnevezései mutatják, hogy a világi hatalom elemi változata a bírászkodás. A Biblia leírja, hogy a törzsi életet élő zsidóság vezetői a bírák voltak, őket váltották fel később a királyok. A középkori városfőket sokhelyütt városbíróknak nevezték, bíró volt a neve a faluközösség fejének is. Tehát a polgármester eredetileg elsősorban bírászkodott. A kultikus hatalmat a jóslással felruházott tisztségviselők gyakorolták: sámánok, próféták; később, civilizált viszonyok között intézményesült jóshelyek, mint a görög kultuszközösség központját jelentő Delphoi.

A tagolt hatalomgyakorlás kialakulása

A modern kor hozta csak meg azt, hogy a hatalomgyakorlás sokszorosán tagolt, munkamegosztás alapján ágazatokra elkülönült „üzemmé” vált, ahol a bírói hatalomról leváltak egyes részterületek. A bíróság döntéseinek érvényt szerző erőszakszervezet *rendőrségként* önálló hatalmi ágazattá vált; az államok külső védelmét jelentő fegyveres erőszakszervezet, amely magában – jogilag – nem hatalmi tényező, de gyakorlatilag képes azzá válni, szintén önálló hatalmi ágként önállósult. Hasonló módon önállóvá vált az államok viszonyait politikailag szabályzó *külfüggy* és a hatalmi szervezet üzemköltségeit önálló tényezőként kezelő *pénzügy*. Ez a hatalom *állammá bővülési* folyamatának endogén, közösségen belül lezajló jellemzése. A konkrét történeti államok kialakulásában másodlagos hatalomalakulás is zajlott: a már kifejlődött hatalmi viszonyokkal rendelkező közösség leigázott más közösség(ek)et és hatalomként fölé települt.

A marxizmus elítéli a „leigázás-elméletet” mint az államkeletkezés lehetséges magyarázatát; Engels az *Anti-Dühringben* polemizál ezzel a szemlélettel, de bizonyos államtipusok, sőt – marxista szóval – társadalmi-gazdasági formációk kialakulására ez tűnik a legkielégítőbb magyarázatnak.

Államfejlődési típusok

Az endogén államfejlődés legjellegzetesebb példája a *keleti despotizmus*. Ezt a formációt a leginkább klasszikusnak tekinthető értelemezés – Karl August Wittfogel magyarázata – „hidraulikus társadalom”-nak nevezi: olyan közösségnek, ahol az öntözőcsatornák felépítése, az öntözésen alapuló mezőgazdaság működtetése strukturálta a hatalmat. A csatornákat építő és fenntartó *munkakényszer* érvényesítésének intézménye volt a hatalom. Még hozzá rendkívül erős és brutális önkényuralom formájában. Ez a hatalmi szervezet egységbe fogta az eredetileg két gyökérből kinőtt hatalmi szervezetet: a kultuszt és a bírói hatalomból kinőtt másik – később a keresztény világban a *világi* – hatalmat.

Az endogén és exogén hatalomépítés esete volt a Földközi tenger térségében (sehol másutt!) kialakult *antik* társadalom, amelyet a marxista elmélet *rabszolga-társadalom* néven ismer és lineáris felépítésű fejlődéselméleti történetfilozófiájában a minden társadalom által megjárta fejlődési út egyik szükségszerű állomásának tekint. Ez a fejlődési folyamat a görög népeknél és az antik Itália népeinél oly módon ment végbe, hogy a *primitív földművelő* társadalom civilizálódva képessé vált háborúk viselésére, háborúiban

rabszolgákat szerzett, és később erre rendezte be földművelő társadalmát. Ettől annyiban tér el a térségben Fönícia és a belőle alakult Karthago, hogy ezek a kereskedő társadalmak a rabszolgákat elsősorban vásárolták, nem hadifogolyként szerezték.

Az államalakulás kifejezetten exogén útja annak a társadalomnak a létrejötte, amelyet a marxizmus *feudalizmusként* tárgyal. Ennek keletkezését valószínűleg Engels vitapartnerre és eszmetársai értelmezték helyesen „leigázás”-elméletükben. A német neoliberalizmus klasszikusai: Eugen Dühring és Franz Oppenheimer, a modern neoliberális német szerzők közül Alexander Rüstow kifejtik, hogy a nyugati világ középkori társadalmi oly módon jöttek létre, hogy harcias nomádok primitív földművelőkre települtek, azokat leigázták, tartós függésbe hozták, és a többi harcias nomádtól való védelem áraként rendszeres szolgáltatásokat szedtek be, amely gyakorlat rendszerré finomult. Az ily módon keletkezett feudális társadalmak uralkodóosztályaivá elsősorban az európai népvándorlás fő szereplői, a lovas nomád népek váltak, de a halásznépekből kialakult hajós nomádok – a normannok – is játszottak ilyen szerepet. Ez utóbbiak Oroszországban nem primitív földművelőkre, hanem még természeti, marxista terminológia szerint gyűjtőnépekre települtek: szláv és finn-ugor népekre.

A marxizmus lineáris formációelméletét (ősközösség, rabszolga-társadalom, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus, kommunizmus) a valóságos történelem nem igazolja (igaz, nem is cáfolja). A történelem nem produkál kísérleti laboratóriumot. Olyan helyzetekben, ahol a természettel való küzdelem szervezett munkakényszer követelt meg a világ egymástól elszigetelt különböző helyein, egymásra való hatás nélkül, az élet által kikényszerítve létrejött a *keleti despotizmus*. Keleten: Egyiptomban, Indiában, Mezopotámiában valóban „öntözési” rendszerként, nyugaton: az inka, azték, maja civilizációkban a bányászat művelésére szerveződött munkakényszer-rendszerként. Ez a hatalommodell valóban úgy tekinthető, amelyet a történelmi fejlődés a természettel való éles küzdelem helyzeteiben a civilizáció első formáiként mindenütt létrehoz.

Kevésbé mondhatunk határozottat a feudalizmus esetében. Ez a formáció eddig a világban csak Európában alakult ki. Mivel a modern korszak, a kapitalizmus néven ismert modern civilizáció kiterjedt az egész világra, nincs tapasztalat arra, hogy a nomád leigázások – amelyek mind Ázsia számos részén, mind az afrikai sztyeppe népeinél előfordulnak – sok évezredes fejlődéssel kifermáltak volna-e azt a „feudalizmust”, ami Európában a középkorban volt, vagy ez csak a fejlett antik civilizáció öröksége volt, amelyre a népvándorlás harcos nomádjai rátelepültek győztes leigázóként.

Ily módon történetfilozófiai rejtély marad mindörökké a modernség keletkezése: soha nem derül ki immár, hogy endogén fejlődés eredménye volt-e, mint a marxizmus állítja, vagy az antik civilizáció leigázott helyzetének sajátos történelmi szituációjából keletkezett egyedi jelenség.

A „rabszolga-társadalom” az előbb említett helyeket kivéve szintén nem jelent meg a világ más területein. Ez esetben sem tudjuk, hogy a Mediterraneum sajátos történelmi képződménye-e avagy a prehisztórikus földművelő társadalom harcossá válása máshol is kialakíthatná.

A hatalmi funkciók szerepe a történelem folyamán

A hatalom két őseredeti formája: a bírói hatalom és a kultusz a civilizáció első nagy modelljében az egységesülés felé közeledtek. A keleti despotizmusban uralkodói és

kultikus hatalom egységet alkottak. A papság hatalma kiterjedt az uralkodói hatalom területére is, mivel az öntözéses rendszerek despotikus berendezkedései megvalósították a „tudás hatalmát”, az archaikus értelmiség osztályuralmát: a papság csillagászati tudása az öntözőművek építésének és működtetésének alapja volt, így olyan hatalom forrása, amely az uralkodói hatalom körébe nyúlt bele. Az antik civilizációkban a keleti despotizmusra leginkább hasonlító Karthagóban a kultusz és az uralkodó hatalma keleti módon egybeolvadt, míg a görög civilizációban a kultusz-hatalom megőrizte primitívkori autonómiáját. Ez volt a helyzet a Római Köztársaság korában is, amíg Julius Caesar magához nem ragadta a Pontifex Maximus címét is (az összes „világi” funkció mellé) és integrálta a kultusz-hatalmat az uralkodói hatalomba. Ez a helyzet a császárkorban végig fennállott.

A nyugati keresztény hűbéri világ új alapokon őrizte meg a kultusz-hatalom és az uralkodói hatalom kettősségét. Míg az Egyház az egész közösség életét szabályozó általános alapelvek letéteményese, értelmezője volt, addig az uralkodó hatalma a korai és részben még a kifejlett középkor idején is a szokásjogon nyugodott, funkciója a szokásjog érvényesítése volt. Ez volt az alapja az országok „ösi szokásainak és törvényeinek”, amelyekre az uralkodók felesküdték. Az uralkodó hatalmát a szokásjogban gyökerezett hatalmi helyzetű nemesség fölé helyezte, így a nemesség szokásjogán kívül magasabb elvrendszer is érvényesült: a keresztény vallás tanrendszere, amelyet egyes országok nemességei azért nem helyezhettek soha hatályon kívül és nem válhattak fel szokásjogukkal, mert az elkülönült kultusz-hatalom összeurópai nemzetközi viszonylatban is rendelkezett a keresztény elvek fölött. Ez az elkülönült kultusz-hatalom szükséges volt minden uralmi tényező (uralkodó, nemesség) számára avégett, hogy az ún. feudális széttagoltság ne válhasson népvándorlási szituációvá, az európai hűbéri felépítésű közösségek szétesésévé. A feudális Nyugat alapja a szokásjogra és az általános elvekre épülő kettős hatalom volt.

Az Egyház más tekintetben is fontos szerepet játszott. A szerzetesi intézménynek óriási része volt az elsőszülető öröklés meghonosításában és fenntartásában. A másodszülető a szülő fogadalma alapján szerzetes lett és nem tartott igényt az elsőszülető jussára. Így nem aprózódott, hanem egybemaradt mind a nemesség, mind a jobbágyág birtoka. Ahhoz, hogy a szerzetesség intézménye ezt a feladatot is betöltse, önálló tényezőnek kellett lennie egy önálló Egyház szerveként mind a nemességgel, mind az uralkodókkal szemben. Ez a helyzet alakította ki, hogy a középkori nyugati kereszténység területén a pápa és a világi hatalom állandó illetékességi harcai ellenére Egyház és Állam elkülönült hatalmak maradtak, az egyház központjának önálló nemzetközi státusával, a két szféra önálló erőszak szervezeti-hatalmi alapjával. Mindez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy ez a hatalmi dualizmus előképe, amely alapja lett a modern politikai pluralizmusnak. Az Egyház és az Állam kettőshatalmi helyzete a nyugati kereszténység közösségében lényegében a „kétpártrendszeres” hatalommegosztás tradicionális korba visszanyúló előzménye.

Államelvűség versus társadalomelvűség

A 16. századtól, a modern korra való áttéréstől kezdve alakultak ki az államelméletek. Ezek a hatalom értelmezését is jelentették. Az első koraújkori felfogás a hatalom jellegéről az *abszolutizmus államrezon*-elmélete volt. Az abszolutizmus eszmeköre az uralkodó hatalmát tekinti az egyetlen hatalmi tényezőnek. Sem az ettől elkülönült

egyházi hatalmat, sem a nemesség renddé szerveződött hatalmát nem fogadja el a közösség számára hasznos hatalomnak.

Az emberek együttélését az abszolút uralkodó teljhatalma által összefogott állam szervezi közösséggé. Ezzel az állammal szemben az Egyház és a rendek különhatalma diszfunckió, a feudális anarchia állandó veszélyének hordozója. Az államrezon-tan tagadja a középkori nyugati keresztény világ politikai pluralizmusát. Ekkor születik meg a modern politikai bürokrácia, illetve az abszolutizmus erőszak szervezeti hatalmának hordozója létrejöttével az *államgépezet* fogalma. Az ezidőtájt kialakult mechanikus természetképfelfogással összhangban a bürokratikus apparátust olyasféle jelenségként értelmezték, mint a célszerű elvek szerint, meghatározott feladat végrehajtására konstruált mechanikai instrumentumot: a gépet.

A hatalom eredetileg a közösségi felhatalmazást jelentette arra, hogy a hatalmi centrum a szokásjogot értelmezze vitás esetben és értelmezésének szervezett erőszakkal érvényt szerezzen. Az abszolutizmus korában, a koraújkorban véget ért a szokásjog. Államilag elrendelt és érvényesített szabályai lettek a közösségi együttélésnek. Az életet immár nem a szokásjog, hanem a „mesterségesen gyártott” jog szabályozta. Ezt a fejlődést ezer éven át készítette elő a külön hatalomként működő Egyház, amely *elvek* alapján határozta meg a közösség életének szabályozását. A szokásjogok tarkaságával és sokféleségével szembehelyezte a helyes elveken alapuló jog egyetemes eszméjét és az azt érvényesítő hatalom követelményét. Az abszolutizmus a *helyes elveken* alapuló jog gondolatát szekularizálta. A 13. században Hohenstauf II. Frigyes császár – az abszolutizmus nagy előfutára – felfedezte a *római jogot* mint a világi, ésszerűsége és nem vallási alapelveken nyugvó jogrendet, amelyet szembeszegezett mind az Egyházzal, mind a szokásjoggal és előkészítette az abszolutisztikus gondolatot: az államnak a racionális filozófiai érvelés alapján kialakított helyes gyakorlatot kell teljhatalommal érvényesítenie.

A közösség együttélésének helyes elveit az abszolutisztikus állam testesíti meg, foglalja erőközponttá össze. A hatalom mint instrumentum elválik ettől, feladata ezen elvek érvényesítése. A hatalom *funkciórendszer*, eszköz együttes célok megvalósítása végett. A funkciórendszer viszont nem tűr diszfunckiót. A hatalom csupán teljhatalomként értelmes eszközrendszer és hasznos közösségi tényező. Ez a közösségi együttlétezés *államelvű* koncepciója.

A 17-18. századi Angliában a hatalom másfajta elképzelése alakul ki. A felvilágosodásnak az az ága hozza létre, amely megteremti a *liberalizmus* eszmekörét mint az abszolutizmus egykorú és későbbi politikai alternatíváját. John Locke, David Hume, Adam Smith a tan megfogalmazói. A liberális koncepció szerint a közösséget nem a szervezett erőszak, a teljhatalommal bíró állam integrálja és teszi emberi együttélésre alkalmassá, hanem a *munka*. A szervezett erőszak, a hatalom, az állam alapja a munka, amely másféle közösségformát szervez: megszületik a *társadalom* fogalma. A munka a *munkamegosztás* formájában végezhető el, ez adja a közösség elemi tagolódását. A közösség életének alapja és meghatározó integráló tényezője a munkatevékenységek által létrehozott és fenntartott gazdálkodás. Ez az életszféra, amely a magánélet terrénuma, elkülönül az állam szférájától, s ez az alapja az ma annyit emlegetett „civil társadalomnak”. A közösség életében ez a *civil társadalom* az *elsődleges*, az állam a maga erőszak szervezettel fenntartott hatalmával a másodlagos. A civil társadalomban nincs hatalom, nincs szervezett erőszakkal biztosított kényszer. Csak társadalmi konvenciók, szokások, hagyományok és érdekeken alapuló, kölcsönös beleegyezéssel kötött megállapodások. Ez a felfogás az abszolutizmusával szemben *társadalomelvű*. A hatalom értelmezése bizonyos tekintet-

ben visszatér az abszolútizmus előtti helyzethez. A hatalom nélkülözhetetlen ebben a felfogásban is. Ha a civil társadalomban a spontán ható együttélési mechanizmusok esetenként nem tudnak automatikusan érvényesülni, akkor a hatalom dönt a konfliktusos esetekben. Immár nem a szokásjog helyébe lépő társadalmi konvenciók, közösségi, együttélési szabályok esetenkénti értelmezése alapján, hanem tételes jogelvek szerint meghozott törvények érvényesítésével. Az abszolútizmus ennyiben érvényt szerzett törekvéseinek. A hatalom fő intézménye most is a bírászkodás, de feladata nem az életet befolyásoló általános elvek érvényesítése, hanem a zavarok elhárítása. A társadalomelvű, ma érvényes liberális felfogás elsősorban arra törekszik, hogy erre a feladatra szorítsa és kizárja az ezt túllépő közösségi felhatalmazásból a hatalmat.

Az angol-szász társadalomelvű politikai rendszerek igyekeztek elkerülni a munkaközponti „civil” élet jogi szabályozását, amely alapot ad hatalmi beavatkozásra. Konfliktushelyzetben az angol bírászkodás jogszabály híján precedensek alapján döntött és dönt ma is – mintegy modern formában továbbélte a szokásjogértelmezést jelentő bírászkodást. A sokat emlegetett angol hagyománytisztelet valójában nem más, mint a liberáliszmusnak ez a fajtája. Ódzkodás a jogi szabályozástól, inkább annak vállalása, hogy konfliktushelyzetben a bírászkodás alapját rég elavult, hagyomány számba menő egykori – ámdé vissza nem vont, tehát érvényes – jogszabályok képezik.

Az *államelvű* és a *társadalomelvű* felfogások eltérő koncepciót alakítottak ki a hatalomról mint a közösség megszervezésének eszközéről. A *társadalomelvű felfogásban a társadalom normális helyzete az egyensúly*. Az egymást feltételező érdekeken alapuló gazdaság, a szerves rendszerré vált munkamegosztás spontán automatizmusok tevékenysége alapján működik, amelyek a társadalom életét egyensúlyban tartják, ha csak külső beavatkozás vagy katasztrófa helyzet nem következik be. A hatalom feladata az egyensúlyhelyzetben a *korrekció*. Ha az egyensúly valamely mesterséges beavatkozás következtében vagy elemi katasztrófa-ként felfogható helyzetben megbomlik, akkor a hatalom feladata, hogy megvédje a közösséget azoktól a szenvedésektől, amelyek az egyensúly spontán visszaállításának hosszú és keserves folyamatából következnek. E helyett művi úton, erőszak szervezeti kényszerítő erővel kell hogy hasson az egyensúly visszaállítása irányába.

Az *államelvű* felfogást Thomas Hobbes fogalmazta meg klasszikusan. *E tan szerint a közösség természetes állapota a káosz*. A hatalom által nem zabolázott nyers emberi természet nem képes közösséget létrehozni. A közösség létrehozása a hatalom feladata. Az kényszeríti rá a civilizált magatartást az emberekre, személyekre és csoportokra; hatalmi kényszer nélkül a barbárság uralkodik.

Míg a liberális felfogás szerint a hatalom szerepe a *korrekció*, amely csupán arra hivatott, hogy a normál spontaneitása szerint egyensúlyi állapotban levő közösség átmeneti bajait áthidalja, az abszolútizmus és némely mai utódformája a hatalmat *konstruktívnak* tekinti. Tényezőnek, amelynek állandó hatása teremt rendet a közösség természetes állapotából következő káoszban. A hatalmi beavatkozás állandó jelenléte nélkül a közösség spontánul a dezintegráció, a dezorganizáció felé fejlődik. A közösség koncepcióját ebben a felfogásban nem a munkamegosztás spontaneitása hozza létre, hanem a hatalom kényszere. Ezt a felfogást örökölte a szovjet típusú „modernizátor” rendszer, modern és posztmodern korunk „civilizátorainak” rendje, amely az élet spontán állapotát a polgárháborúval azonosította és a hatalom mindennapi aktív elnyomó tevékenységével kívánta ezt az állandóan fenyegető polgárháborút elkerülni. Ez a totál-adminisztratív rendszer hatalomképe, amelyben a munka motívuma nem a haszon, hanem a kényszer.

Hatalomminimalizálás és demokrácia

A klasszikus liberalizmus a hatalmat *minimalizálni* akarja. A liberális kérdésfeltevés nem a marxizmus osztályharcos kérdése: „kinek a hatalma?“, hanem a hatalom mennyiségi kezelése. Minél kevesebb hatalom avatkozzon a (civil) társadalom életébe, minél kevesebb hatalommal felruházott szabályozás avatkozzon bele az élet önmagát megteremtő és fenntartó egyensúlyi helyzetébe. *A hatalmat a társadalom elsősorban a költségvetésen keresztül tudja korlátozni.* A társadalom önállósága a hatalommal szemben vagy annak való alávetettsége nem egyszerűen alkotmányok és jogszabályok kérdése. Bizonyos mértékű állami erőszakszervezet olyan nagyságú túlerőben van a társadalommal szemben, hogy gyakorlatilag nem ellenőrizhető. Parlamenti, jogszabályi ellenőrzése csak formális maradhat. Az ellenőrzést az teremti meg, hogy az államot mennyiségi értelemben olyan mértékűre csökkentik, amely már korlátozható, ellenőrizhető. Ez elsősorban azáltal lehetséges, hogy a társadalom politikai hatalmának szerveként működő parlament csupán akkora költségvetést szavaz meg, akkora mértékben határozza meg a hatalom „üzemköltségét”, amekkora hatalmat a társadalom még ellenőrizni tud.

A francia forradalom után színrelépett politikai *demokrácia* felfogása eltér a liberális szemlélettől. Ez a tan nem államminimalizáló tendenciát jelent, hanem államigenlést. Az állam eme felfogás értelmében a *néphatalom* szerve. Az általános választással megválasztott parlament közvetlen kifejezője a közösség politikai akaratának és a parlament által hivatalba helyezett kormány erőszakszervezet által biztosított hatalma a közösség politikai akaratának eszköze. Ez a felfogás nem ismeri a társadalom és a hatalom liberális felfogás szerinti különeműségét és a politikai közösséget funkcionális egységnek tekinti.

Abban hasonlít hozzá a 19. század első felében kialakult konzervatív eszmekör, hogy a hatalom szerepét a közösség életében egy *harmóniaelvű* közösségképhez illeszti. A közösség élete funkcionális együtttest alkot, amelyben a hatalom arra szolgál, hogy a közösség együttműködését biztosítsa és a funkcióegyüttesből kiiktassa a diszfunkciókat.

A 20. század viszonyai között a modern technika rohamos fejlődése egyszerre növeli mind a hatalom, mind az annak alávetett társadalom erejét. C.W. Mills *Power Elit*-je bevezetésében azt írja, hogy a Római Birodalom hatalmához képest a modern állam hatalma óriási mértékben megnőtt. A folyamat azonban kettős irányú. Míg egyfelől a modern hírközlés, közlekedés és persze nem utolsósorban a fegyverek megnövekedett pusztító ereje valóban sokszorosára növelte a korábbihoz képest a hatalom elnyomó kapacitását, addig a népoktatás a társadalmakat olyan közösségekké tette, amelyek a hatalomról, annak tetteiről képesek véleményt alkotni és ezt a véleményt meg is alkotják. Ehhez a modern hírközlés és tömegkommunikáció biztosítja a szükséges informáltságot. A vélemény akkor is óriási hatalomkorlátozó erő, ha a teljhatalom erővel meg tudja gátolni a véleménykinyilvánítást. Mills példájánál maradva: lehet, hogy a mai Cézár sokkal könnyebben boldogul erővel birodalma peremén a maga parthusaival, viszont az a tény, hogy az egész társadalom tud a lázadás eseményéről és méreteiről, uralmának egészét kérdőjelezheti meg, mert a közösség a hatalom gyengülésének jelét láthatja benne és ez végzetesen alááshatja a hatalomnak való engedelmesség készségét.

A totális hatalomról

A társadalom megnövekedett tájékozottsága és kompetenciája a hatalom minimalizálása irányába hat. Ugyanakkor a hatalom oldalán is megjelenik a törekvés, hogy teljhata-

lomként nyomja el a közösséget. Ez a *totális hatalom* a totalitarista politikai rendszerek 20. századi jelensége. A politikai totalitarizmusok célorientált rendszerek, amelyek valamely politikai cél rövid idő alatt történő megvalósítását akarják az egész közösségre rákényszeríteni, minden erőforrást a cél érdekében igénybe venni, a társadalom munkáját, aktivitását a cél érdekében kényszerrel mozgósítani. Ilyen cél lehet háborús fegyverkezés (szélsőjobboldali imperializmusok), a vélt vagy valóságos forradalmi helyzeteket felszámoló preventív ellenforradalmak (pl. fasizmus), az elmaradottságból a modernség állapotába való „nagy ugrás”, az ezt szolgálni kívánó erőltetett iparosítás (sztálinizmus). A totalitarizmus esetében az egész közösség teljes és átfogó hatalmi alávetettségnek van kitéve. Ebben érvényesül az első világháborús tisztí bölcesség is: ha az egység fegyvelme az „Etappe”-ban lazul, be kell vetni. A „bevetés”, a mozgósítás eszközei: a periodikusan visszatérő politikai tisztogatási hullámok (moszkvai perek), „kampányok”.

Merre tart a hatalom?

A kultusz-hatalom eltűnésével *a modern korban a hatalom azonossá vált az állammal*. Szervezett erőszakkal tartósan érvényesíthető kényszert csak az állam tudott gyakorolni s a társadalom csak az állam számára fogadta el annak jogosságát, hogy tartós kényszert alkalmazzon. A közműveltség és informáltság említett kiszélesedése megnövelte a társadalmi felhatalmazás tudatának, a hatalom társadalmi elfogadottságának, azaz a legitimációnak a jelentőségét. A legitimáció is azon tényezők közé tartozik, amelyek az államminimalizáció liberális követelése irányába hatnak egy olyan korban, amikor az állami, a hatalmi omnipotencia technikai lehetőségei nagymértékben megnövekedtek.

Említést kell még tenni a *közszolgáltatások* modern jelentőségéről, az állam nem hatalmi, hanem szolgáltatási szektorának kialakulásáról és rohamos bővüléséről. A modern állam ugyanannyira jelent vasutat, postát, villamos- és gázműveket, társadalombiztosítást, mint bíróságot, rendőrséget, hadsereget. Az állam ágazatainak hálózata úgy fogja át az élet széles területeit, hogy ebben nincs szerepe a hatalommal érvényesített kényszernek. Ezek automatizmusként működnek, amelyekben az állampolgár önként vesz részt, mert evidensen és mindenki számára kétségbevonhatatlanul az állampolgár javát szolgálják. A bürokrácia nagy tömege megszűnik a hatalom hordozója és végrehajtója lenni, és szolgáltatási alkalmazottak apparátusává válik. A kényszert szolgáló *nyilvántartások* (adókötelesek, tankötelesek) mellett egyre nő a szociális funkciókat szolgáló nyilvánvartartások szerepe (tankötelesek, védőoltásra kötelezettek, nyugdíjjogosultak, munkanélküli segélyre jogosultak).

Az állam elhalásának kommunista utópiája nem egyszerűen illúzió, hanem a modern állam közszolgáltatási oldalának abszolutizálása: egy állam, amely nem állam, mert teljes egészében közszolgáltatás, eliminálódik belőle az állam hatalmi ágazata.

A totalitarizmus és az elhalt állam végletei között – ahol természetesen a rossz megvalósítható, a jó utópia – létrejött bizonyos köztes lehetőség: a skandináv típusú szociáldemokrácia *jóléti állama*, ahol nem „hal el” az állam hatalmi ágazata, de egyértelműen dominál a közszolgáltatási ágazat. Noha ma a jóléti állam valóságos vagy állított túlzásai, kinövései ellen erőteljes liberális ellenhatás érvényesül a fejlett világban, a hatalom és a többi közösségalkotó erő kiegyensúlyozott viszonyára vonatkozóan ez a jóléti állam tűnik a történelem eddigi utolsó szava lenni.

A politikai hatalom bázisai és a demokratikus átmenet Magyarországon

Simon János

A nemzetközi kelet-európai „átmenet-kutatás” keretében, a párizsi székhelyű CNRS és EHESS kutatóközpont koordinálásában két szálon futó kutatást végzünk, amely egyrészt a diktatúrából a demokráciába való „átmenet” nemzetközi tapasztalatait összegzi, másrészt az egyes kelet-európai országok átmeneti időszakának sajátosságait elemzi. Kutatásunk középpontjában a demokrácia és a piacgazdaság alapintézményeivel, alapértékeivel és a rendszerváltás alapvető szociális kérdéseivel kapcsolatos állampolgári attitűdök vizsgálata áll. A kutatás későbbi fázisában a magyar adatokat össze fogjuk hasonlítani a bolgár, csehszlovák, kelet-német, lengyel, román és szovjet adatokkal, hogy nemzetközileg is értékelni tudjuk az eredményeket. Alábbi írásunk rövid kivonat eddig végzett kutatómunkánkból.

A demokratikus átmenet és kihívásai

A magyar demokratikus átmenetnek egyidejűleg kettős kihívással kell szembenéznie: az egyik politikai, a másik gazdasági téren jelentkezik. A görög, portugál és spanyol diktatúrák esetében csak a politikai demokratizálás nehéz folyamata rázkódtatta meg a társadalmat, gazdaságuknak csak alkalmazkodnia kellett a nyugat-európai piachoz, adaptálni kellett annak néhány mechanizmusát. A kelet-európai régió országainak gazdaságát viszont nem adaptálni kell, hanem *radikálisan átalakítani*. A tulajdonviszonyok átalakításával meg kell találni az új tőkéseket és az új tőkeviszonyokat, amelyek lehetővé teszik egy hatékony piacgazdaság működését. Sokkal könnyebb volt Kelet-Európában annak idején elveszíteni a tőkést, mint most negyven év után újraéleszteni. A feladat egyrészt óriási, másrészt történelmi példa nélkül álló.

Ha összehasonlítjuk Dél-Amerika, Dél-Európa és Kelet-Európa országainak átmenetét a diktatúrából a demokráciába, akkor azt tapasztaljuk, hogy nagyon kevés a hasonlóság köztük, ugyanakkor élesek a különbségek. A dél-amerikai vagy dél-európai diktatúrák vezetői nem politikai pártokat képviseltek, hanem alapvetően a hadseregre támaszkodtak, s az volt egyetlen mozgósítható hatalmi bázisuk is. A demokratikus átmenet lényege számukra az volt, hogy korlátozták sa ját hatáskörüket, átadták a hatalmat a civil pártoknak és a parlamentnek, ők pedig egyszerűen visszavonultak a laktanyákba. Ezzel

pártoknak és a parlamentnek, ők pedig egyszerűen visszavonultak a laktanyákba. Ezzel szemben Kelet-Európában pártjellegű politikai képződmények gyakorolták évtizedeken át a hatalmat, megszállva az állam stratégiai fontosságú pozícióit, kiépítve a pártállam monopolisztikus rendszerét. A pártállam pártjának nem volt hová visszavonulnia: vagy átalakította önmagát a jogállamiság kritériumainak megfelelően, vagy felmorzsolódott, megsemmisült.

A kelet-európai autokratikus rendszereket mélyebben elemezve élesen megjelennek a régió országai közötti különbségek. Bár az államszocializmus mindegyik országban monopolisztikus intézményi–jogi rendszert épített ki, egyes országokban (Magyarországon, Lengyelországban) ez folyamatosan hegemonisztikus hatalomgyakorlássá szelődött, amelyet Magyarországon tovább oldott a pártfőtitkár, Kádár János paternalisztikus, atyáskodó hajlama. A kádárista pártállam mindinkább elismerte a másságot, az eltérő társadalmi érdekek és az azokat képviselő erők létezését. Míg a legtöbb kelet-európai országban az *érdekelnyomás* mechanizmusai épültek ki és erősödtek meg, addig a kádári paternalizmus egy *érdekeszámításos neokorporatív* politikai képződmény kiépítésére tett kísérletet. Ez a társadalom különböző érdekcsoportjai számára viszonylagos autonómiát, a hatalomtól való relatív függetlenséget biztosított.

Kutatásaink szerint a magyar demokratikus átmenetet nagymértékben megkönnyítette a hatalmon lévő pártállam vezetésében végbement „technokratizálódás”. A nyolcvanas évek folyamán az MSZMP apparátusi csúcsvezetésébe, a Központi Bizottság apparátusába bekerült több olyan fiatal, akiknek kiválasztásánál nem a „politikai megbízhatóság”, a káderkönyv volt a domináns szempont, hanem a szakismeret, a szaktudás. A külügyi, gazdasági, tudományos és kulturális osztályokra bekerült fiatalok személyükben is toleránsak, nyitottak és demokratikusak voltak, s fontos szerepet játszottak a szakvéleményezésben, a döntéselőkészítésben, a reformtervek alakításában és a párt és az állam szétválasztásában.

A magyar demokratikus átmenet legfőbb sajátossága, hogy felülről, a hatalomtól indult ki, a pártállam kezdte el, nem pedig tömegmozgalmak, utcai tüntetések és véres összetűzések kényszerítették ki, ahogy a többi kelet-európai országban. A demokratikus átmenet Magyarországon igen civilizált formában és kulturált keretek között zajlott le. Alig fél év telt el attól kezdve, hogy 1989 februárjában az MSZMP vezetése hivatalosan is deklarálta a többpártrendszert és néhány száz fős budapesti elitcsoportok megalakították a maguk pártjait, az év nyaratól kezdve már az ellenzéki pártok képviselői ott ültek a parlamentben, megnyerték mind a négy helyi időközi választást. Az ellenzéki pártok képviselői tárgyalóasztalhoz ültek az MSZMP-vel, s zárt ajtók mögött megegyeztek a hatalommegosztásról, a monopolisztikus hatalmi rendszer lebontásának menetéről, a többpártrendszerű parlamenti demokráciához vezető út technikai kérdéseiről. Eközben a társadalom többsége csendes, hallgat, nem vesz részt a politikai elit küzdelmeiben.

Politikai kultúrák – hatalmi bázisok

A politikai átmenet sikerét nagymértékben meghatározza az ország állampolgárainak politikai kultúrája, vagyis a nemzet polgárainak *magatartásmintája* és *érték szerkezete*, történelmileg kialakult reakcióképessége, beállítódottsága a politikai változásokkal

szemben. A konfliktusok megoldásában oly fontos politikai kultúra tartalmazhat vagy nélkülözhet olyan elemeket, mint *tolerancia*, *kompromisszumkészség*, vagy olyanokat, mint *türelmetlenség*, *erőszakosság* és *bosszúvágy*. Elég ha csak arra utalunk, milyen lényeges különbség van erdélyi románok és magyarok politikai kultúrája között.

Milyen is ma, a demokratizálódás folyamatában a magyar társadalom politikai kultúrája, értékrendszere, magatartása?

Megkérdeztük az állampolgárokat, hogyan ítélik meg az ország politikai és gazdasági helyzetét. A politikai helyzetről sokkal bizakodóbban nyilatkoztak, mint a gazdaságról. A megkérdezettek fele mondta azt 1989 novemberében, hogy az ország politikai helyzete 1990-ben javulni fog. A gazdasági helyzetben azonban 1/3-uk vár javulást, 1/4 részük szerint nem lesz változás és 1/3 részük pedig további romlást vár. Az emberek többsége szét tudja választani a gazdasági helyzet romlását a politikai helyzet javulásától, s ez igen fontos az átmenet sorsa szempontjából. Az elmúlt év – 1989 – történéseit csak egy kisebbség (16%) ítéli kedvezőtlen irányú változásnak, ami bizakodóvá tehet a demokráciába való átmenet sikerességével kapcsolatban.

Az átmeneti rendszer teljesítményének megítélése megjelenik a rendszernek a korábbi rezsimekhez (Horthy-korszak, koalíciós korszak, Rákosi-korszak, Kádár-korszak) való viszonyításában is. 1989 márciusában az akkor tíz hónapja tartó „átmeneti” korszakban az állampolgárok már érzékelték, hogy megnőtt a lehetőségük a közügyekbe való beleszólásra. A Kádár-korszakot leginkább a fogyasztási javakban nyújtott teljesítménye miatt értékelik az emberek: 66%-uk úgy érzi, hogy akkor élt a legjobb anyagi feltételek között. A kádárizmusban továbbá még a nyugalmat is értékelték, különösen a Rákosi-korszakhoz képest. Az „emberek közötti egyenlőség” tekintetében a Kádár-korszak és napjaink egyforma minősítéssel megelőzik a „koalíciós időket”, a „Horthy-” és a „Rákosi-korszakot”.

Szembetűnő a rendszer adta lehetőségekkel való elégedetlenség növekedése is. Míg 1985-ben a megkérdezetteknek valamivel több, mint 22%-a ítélte úgy, hogy ha „egy nyugati országban élne, akkor többre vitte volna, mint itt”, 1989 márciusában már 46, novemberben pedig 61%-a vélte így. 1985-ben még a régió „legvidámabb barakkjának” lakójaként érezte magát a magyar polgár, sőt néhány mutatóval még Ausztriát is fölülmúlta. Négy év múlva – 1989-ben – ez az érzet valamelyest csökkent, minden téren Ausztria került első helyre Magyarországgal szemben. A többség úgy gondolta, hogy Ausztriában jobban élnek az emberek, nagyobb köztük az egyenlőség és nagyobb a közügyekbe való beleszólás lehetősége. Ugyanakkor Magyarország még mindig tartja vezető helyét a többi kelet-európai országhoz képest a humán lét különböző mutatói alapján.

Amikor paternalista politikai kultúráról beszélünk, arra a viszonyra utalunk, amely az atya és gyermeke között létezik: a paternalizmus – infantilizmus kapcsolatára. Az atya gondoskodik a gyerekeről, szociális jólétéről, teljesíti elvárásait, cserébe a gyereke engedelmesen elfogadja az ő utasításait, politikai rendelkezéseit. Vagyis a kádári paternalista hatalom kialakított egy csendes munkamegosztást a társadalommal, amelyben garantálta a szociális biztonságot, munkát, relatív jólétet, s cserébe politikai engedelmességet várt el. A közügyeket a hatalom intézte az állampolgár nélkül, de érette. Ez a politikai paternalizmus erodálódott Magyarországon a '80-as évek második felében, amikor a hatalom a gazdasági nehézségek miatt nem tudta teljesíteni az emberek szociális elvárásait, s a terhek egy részét a vállukra terhelte.

A paternalizmus bomlásának első jelei a politikai intézményekbe vetett bizalom csökkenésében mutatkoztak, majd a kádárista politika képviselőiből való kiábrándulással folytatódottak. 1989 nyarán–őszén az a sajátos átmeneti helyzet állt elő, hogy az emberek többsége már nem bízott a régi MSZMP-ben, SZOT-ban, KISZ-ben, parlamentben, de még nem bízott az új pártokban sem. Akik elmentek szavazni a hat időközi választásra, azokban már kezdett kialakulni a bizalom az ellenzék iránt. A választópolgárok több mint 50%-a azonban távol maradt a választásoktól az első fordulóban, mert már/még nem bízott senkiben és semmiben.

Az 1990. márciusi–áprilisi országgyűlési választásoknak szociológiai szempontból egyik legnagyobb eredménye éppen az, hogy a választási kampány során közelebb kerültek egymáshoz a pártok és az állampolgárok, vagyis az emberek többsége tudott magának pártot, illetve politikust választani.

Az állampolgár és a politika

A politikai kultúra vizsgálatokban központi helyet foglal el az állampolgárok helyzetmegítélése; különösen az, hogy mennyiben érzik magukat képesnek az emberek a politikai döntések befolyásolására. A nemzetközi szakirodalomban ilyen szempontból megkülönböztetnek négy típust. Egyrészt aktívan résztvevő állampolgárt (*participant*), aki részt vesz a politikacsinálásban, s úgy érzi, hogy politikaformáló szerepet játszik; másrészt, aki csak részfolyamatokat lát át (parochiális) és szűklátókörűen gondolkodik; harmadrészt alávetetteket (*subjects*), akik csak passzív szemlélői a politikai folyamatoknak; negyedrész pedig olyanokat, akik nem is jutnak el az állampolgári létszintig (politikai névtelenek), akik a politika öntudatlan tárgyaiként viselkednek.

Az állampolgári lét különböző szintjeinek kutatása során megkérdeztük az embereket többek között arról, milyen mértékben érzik azt, hogy lehetőségük van az aktív föllépésre az érdekeiket sértő döntés ellen helyi és országos szinten. Az eredmény igazából csak nemzetközi összehasonlításban mutat megdöbbentő képet:

Azok aránya, akik úgy vélik, képesek valamit tenni az érdekeiket sértő intézkedés ellen (százalékban)

	Lakóhelyi szinten	Országos szinten
Egyesült Államok	77	75
Nagy-Britannia	78	62
NSZK	62	38
Hollandia	—	46
Törökország (csak földműves)	67	26
Mexikó (nem mezőgazdasági)	52	38
Olaszország	51	28
Ausztria	46	—
Magyarország		
1985	25	9,6
1989 március	22	9,6
november	22	10,7

Forrás: Almond–Powell: *Comparative Politics*, 1978. 36. old. – Magyarország kivételével.

Ebből egyértelműen látható, hogy a magyar állampolgárok nagyon is kiszolgáltatott helyzetben érezték magukat a politikával szemben. Nincsen intézményesített kapcsolatok a politikával, hiányzik a közvetlen érdekkinyilvánítás és érdekvédelem lehetősége. Mindehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a kiszolgáltatottság érzését sokáig csökkentette a politika intézményeibe vetett bizalom, a „nélkülünk, de értünk” érzete. Az emberek a Kádár-korszakban valójában nem pusztán „tárgyai” voltak a politikának és nem is aktív résztvevői, hanem viszonylagos autonómiával rendelkező „fogyasztói”, akik tudták, hogy nem tehetnek sokat a politikával szemben, sokáig bizalmat szavaztak a politikának, mert úgy érezték, hogy jól ténykedik, gazdasági hasznot hoz. Fontos tehát kiemelni, hogy *a rendszer stabilitása nem az állampolgár politikai helyzetének megítélésén nyugodott* (beeszlés, ítélkezés, tiltakozási lehetőség stb.), hanem a politikai intézmények teljesítményéből származó javak mennyiségéből, milyenségéből.

A gazdasági helyzet rosszabbodásával a '80-as évek második felében folyamatosan csökkent a politika intézményeibe és vezetőibe vetett bizalom, nőtt az elégedetlenség, s ezzel felszívódtak a kádárizmus legitimációs tartalékai.

A kormánnyal, az országgyűléssel, a SZOT-tal való elégedettség 1989 végére 1985-höz képest körülbelül felére csökkent, az MSZMP-vel való elégedettség az 1985-ös 65%-ról 1989 márciusára 18%-ra esett. Ez oda vezetett, hogy a lakosságban megnövekedett a válságérzet.

A magyar társadalom értékhierarchiája fontos jellemzője politikai kultúrájának. Tizenkét társadalmi érték közül 1985-ben is és 1989-ben is a biztonsággal, a munkával, a jóléttel, a tanulással, a művelődéssel kapcsolatos értékeket jelölték az emberek a legfontosabbnak, míg a kollektív érdekérvényesítésre vonatkozó szabadságértékeket (érdekvédelmi szervezetalakítás, közügyek intézésébe való beeszlés stb.) a legkevésbé fontosnak minősítették. Az értékhierarchia középső részébe az egyenlőséggel kapcsolatos értékeket helyezték. A kialakult rendszer belső arányaiban alig változott 1985 és 1989 novembere között. Összegezve elmondhatjuk, hogy a magyar társadalom értékhalójában *erősek a tradicionális és kollektivisták szövődmények, melyek a nyugalmat, a kiegyensúlyozottságot, a biztonságot preferálják* és sokkal gyengébbek a liberális és individuális értékek, amelyek teret adnak a radikalizmusnak és az egyént az aktív politizálás, politikaalkotás felé készítik.

Bár a Kádár-korszak politikai értelemben lezárult, a kádárizmus paternalista politikai kultúrájával, magatartásformáival és értékrendszerével még valószínűleg sokáig kell számolnunk.

A gazdasági és a politikai hatalom viszonya a pártállam-rendszerben Magyarországon

Csanádi Mária

A hiedelmekkel ellentétben a pártállam nem egyszerű hierarchia volt. Egy hierarchikus szerkezetben a függőségek, az érdekviszonyok és az erőviszonyok egyértelműen meghatározottak. A hatalom csúcsa világosan megkülönböztethető. A hatalom szintjei ugyancsak meghatározhatóak. Az egyes szinteken egymással egyenrangú felek helyezkednek el. Az utasítások a mindenható csúcsból az egyre kisebb hatalommal rendelkező szintek irányába haladnak. A függőség egyirányú, soha meg nem fordítható. Az érdekek érvényesítése csak a függőségi szálak igénybevételével, a hierarchia egyes szintjeinek közvetítésével oldható meg.

A pártállam hatalmi szerkezete azonban rendkívül finom, a hierarchikusnál jóval bonyolultabb hálóból szövődik. A hatalmi viszonyok a szerkezetben áttekinthetetlenek. A függőségek és az érdekérvényesítés érzékeny mechanizmusok segítségével, rejtett csatornákon keresztül, követhetetlen szereplők közreműködésével valósulnak meg. Bár a függőség egyirányú, de ez az egyirányúság nem csak a formális hierarchián belül, hanem azon kívül is érvényesül. A hatalom csúcsa nem körülhatárolható, az egyes szintek nem elkülöníthetők, az egyenrangúság látszólagos, az érdekérvényesítés útjai kifürkészhetetlenek, a formális hierarchia szerinti közvetlen felettesek megkerülhetők.

Alapelemek és kapcsolódásaik

Az áttekinthetetlenség azonban stabil alapelemekre épül, amelyeknek összekapcsolódását stabil szabályok határozzák meg. Az alapelemek: *a párhierarchia, az állami hierarchia, a két hierarchiát összekötő függőségi szálak és az állam által monopolizált tulajdon*. Kapcsolódásuk állandó szabálya: a két hierarchiát összekötő függőségi szálak csak a párhierarchiából indulhatnak ki. Ennek alapja, hogy az összekötő szálak a párt hatalmi szerepének gyakorlásából keletkeznek. Mindegyik szál e szerep megvalósításának eszköze. E szálak áttörik az állami hierarchia és az általa monopolizált gazdaság szervezeti kereteit, s a legkülönbözőbb irányból közvetlenül a döntéshozókhoz kapcsolódnak.

A legfontosabb összekötő függőségi szálak azok, amelyek a párhierarchiából kiindulva a lehetséges kulcspozíciókat, a tevékenységstruktúrát, a szervezeti struktúrát, s a párt-

tagokat követve terjednek szét a monopolizált tulajdonjogoknál fogva a gazdaságot is magában foglaló állami hierarchiában. E szálak közül a négy legfontosabb a témafelelősség, a káderhatáskör, az instruktori rendszer, és a pártfegyelem.

1. A *témafelelősség* segíti annak ellenőrzését, hogy a párt által megfogalmazott célok, politikai, gazdasági, kulturális prioritások hogyan valósulnak meg. A párthierarchia minden szintjén az apparátus munkája reszortok – témák – szerint van felosztva. Feladataik teljesítése céljából az állami-gazdasági tevékenységek bármelyikébe beavatkoznak, tanácsot adnak, terveket fogalmaznak meg, beszámoltatnak, ellenőriznek. Mindezt tehetik tekintet nélkül arra, hogy a tevékenység milyen szervezetben folyik.

2. A *káderhatáskör* biztosítja azt, hogy az állami hierarchiában bármilyen szintű fontosnak tekintett pozíciót csak a megfelelő szintű – illetékes – pártbizottság előzetes hozzájárulásával vagy javaslatára tölthessenek csak be. A kinevezés mellett a leváltás, áthelyezés, minősítés, premizálás, kitüntetés, büntetés is az adott pártbizottság káderhatáskörébe tartozott. A káderhatáskör segítségével a párt az egész struktúrát ellenőrizni tudta az állami hierarchiában.

3. Az *instruktori rendszer*. Minden állami szervezetben – legyen az minisztérium, vállalat, iskola vagy színház – pártszervezet működött, amely a helyi párttagokból állt. E szervezetek tevékenységének ellenőrzésére, segítésére, információk továbbítására alakult az instruktori rendszer. Mivel a helyi pártszervezetek feladata az adott intézmény tevékenységének, vezetői működésének ellenőrzése volt, az instruktori rendszer a pártszervezeteken keresztül az adott intézmény ellenőrzését is biztosította.

4. A *pártfegyelem*. A pártbéli tagság azt is jelenti, hogy a párt határozatait, utasításait végre kell hajtani, képviselni kell. E pártfegyelem független attól, hogy az illető milyen intézményt képvisel, milyen tevékenységet folytat, milyen pozíciót vagy tisztséget tölt be.

Ezek a függőségi szálak a döntési struktúrában bárhol működtethetők, ahol az intézményen belül pártszervezet található, ahol a párt valamely pozíciót figyelemreméltónak tart, vagy ahol egy adott téma az apparátus számára fontosnak minősül. *E függőségi szálak segítségével szerzi meg a politikai hatalom közvetlen gazdasági háttérét.* Működésük révén párt- és állami hierarchia, gazdaság és gazdaságirányítás összekapcsolódik, s egy egységes szerkezet jön létre. Ezt az egységes szerkezetet nevezem alapszövevénynek. Mivel a függőségi szálak az intézményi kereteket áttörve közvetlenül kapcsolják össze a döntéshozókat a párt- és az állami hierarchiában, rajtuk keresztül nemcsak a függőségek, hanem az érdekek érvényesítése is biztosított.

Mindez azonban azt is feltételezi, hogy a függőségi szálak mind az állami hierarchián belül, mind a párthierarchiából kiindulva egy relatíve szűk tevékenységi skálához, áttekinthető számú szervezethez, ellenőrizhető mennyiségű kulcspozícióhoz kapcsolódnak.

Rövidre zárások: egyenlőtlen viszonyok

Könnyen hihetnénk, hogy e többoldalú függőség és érdekérvényesítési lehetőség minden döntéshozót egyformán érint. De ez nem így van. A szerkezetben egyénekig terjedő strukturális egyenlőtlenség érvényesül. A szálak csak a politikai szempontból fontosabbnak tekintett döntéshozókhoz kapcsolódnak. Az így kialakuló egyenlőtlen lehetőségek

pedig tovább differenciálódnak aszerint, hogy egy-egy döntéshozóhoz a párthierarchia mely szintjéről erednek a függőségi szálak.

Tovább bonyolítja a szerkezetet és további egyenlőtlenségeket okoz az érdekérvényesítési lehetőségekben a formális hierarchia egyes szintjeinek, valamint az összekötő szálaknak a megkerülési lehetősége. Ez a lehetőség – a függőségi láncok rövidre zárásával – közvetlen kapcsolatot biztosít azokkal a döntéshozókkal, akik egyébként a formális hierarchiában, illetve az alapszövevényben egymástól elszigeteltek (akár azért, mert azok saját hierarchiájuk más szintjein, vagy mert más hierarchiában helyezkednek el).

A rövidre zárások segítségével az egyes döntéshozók közvetlenül képesek befolyásolni a rájuk vonatkozó, vagy őket is érintő döntéseket. A szorosabb személyes kapcsolatok létrejöttével ezek a szereplők közvetlenül cserélhetnek információkat, ígéreteket kaphatnak és adhatnak kilátásba helyezett anyagi szolgáltatásokért, vagy felkészülhetnek elkerülhetetlen döntések fogadására, szövetségeket szerezhetnek, felmérhetik a lehetséges ellenfeleket stb.

A kedvezményezettség kritériumai

Mi szükséges ahhoz, hogy ezek a közvetlen kapcsolatok létrejöhessenek? A rövidre zárásokat azok az intézmények érik el, amelyek fokozott politikai érzékenységet váltanak ki a függőségi szálakon keresztül. Ilyenek például a gazdaságban azok a vállalatok, amelyek belső ellátásra, katonai célra, szovjet kontingensre termelnek, vagy nagyarányú tőkés exportot bonyolítanak le és/vagy nagylétszámú munkaerőt foglalkoztatnak. Ugyan ezek a szempontok szerepeltek a párthierarchia különböző szintjein lévő bizottságok tagságának megválasztásánál, továbbá az állami gazdaságirányító szervezetek által biztosított preferenciák esetében is.

A rövidre zárásoknak tehát szelektív kritériumai vannak. Durva csoportosításban azok a vállalatok lesznek a kedvezményezettek, amelyek saját ágazatukban a nagyok közé tartoznak, elhelyezkedésük szerinti területen (megye, város) a legnagyobbak, vagy vezetőjük valamely szintű pártbizottság testületének tagja. Ha mindhárom adottság tettenérhető, a kedvezményezettség esélye felmérések szerint 90%-os. Mindez politikai alkuképességet jelent azok számára, akik e kritériumoknak megfelelnek.

Az így kialakult bonyolult függőségek és érdekérvényesítési lehetőségek rendkívül sokszínűen strukturált, áttekinthetetlen érdek- és hatalmi viszonyokat alakítanak ki. A párt, amely szervesen összekapcsolódik a nem-párt tevékenységekkel és a strukturális egyenlőtlenségekkel, elveszti politikai jellegét, s ezzel egy időben hatalmi és társadalmi struktúrává alakul.

Az áttekinthetetlenség

A stabil alapelemekből álló és stabil kapcsolódási szabályokra épülő szerkezetben áttekinthetlenné és bizonytalaná válik, hogy egy-egy döntéshozó mikor, milyen céllal, milyen indíttatásból, milyen mértékig és milyen fokú sikerrel veszi igénybe kapcsolatait

és pontosan mi által hatott a döntésekre. A szerkezetnek ezeket az áttekinthetetlen szálaikat *rejtett csatornáknak* nevezem.

Az áttekinthetetlenségben kitapinthatatlan méretű erők állnak egy-egy döntéshozóval szemben és mögött. E meghatározhatatlan erők függenek attól, hogy a döntéshozó hol és mennyi rövidre zárási lehetőséggel rendelkezik a saját, illetve a párt hierarchiájában, továbbá hány szövetségese van, azoknak milyenek a közvetlen kapcsolatai stb. Ezt az áttekinthetetlen, bizonytalan kiterjedésű erőt *Fantom-tömegnek* nevezem, amely mindig akkor, amekkorát a környezet elhisz, vagy elhinni kényszerül.

Ezek következményeképpen a hierarchiában elfoglalt hely és az intézményesült szerkezetben elfoglalt alkupozíció nem azonos. A formális rangokat átítatják azok a függőségi és érdekérvényesítési viszonyok, amelyeket az összekötő szálak és a rövidre zárási lehetőségek idéznek elő. Ezek végül is meghatározzák azoknak a kapcsolatoknak a jellegét és hatékonyságát, amelyek a formális hierarchiában vertikálisan (a felettesek és a beosztottjaik között), valamint horizontálisan (az elvben egyenrangúak között) kialakulnak.

A szerkezet tartóssága

Vajon mitől olyan tartós ez a bizonytalanságot, áttekinthetetlen viszonyokat és atomizált szereplőket intézményesítő hatalmi szerkezet? E bonyolult struktúra összetartására és újratermelésére meghatározott mechanizmusok szolgálnak. A mechanizmusok a következő rendszerjellemzőkre épülnek:

1. Míg a hatalom mindegyik szereplője rendelkezik hierarchián belüli függőségi szákkal, addig az összekötő szálakat csak a párt döntéshozói birtokolják, magukhoz kapcsolva a szerkezet összes többi szereplőjét. Ebből következik, hogy *a függőségek politikailag monopolizáltak.*

2. A politikailag monopolizált függőségek egyedi, személyes kapcsolatokon keresztül érvényesülnek. *A függőségek ezért szerkezetileg atomizáltak.*

3. A tulajdonosi jogok állami monopóliumán, és az állami struktúrát a pártstruktúrához kapcsoló függőségi szálakon keresztül *a tulajdonosi jogok is politikailag monopolizáltak.*

4. Mivel a szerkezetben az érdekek érvényesítésére nincs más mód, mint a hierarchián belüli, valamint az összekötő függőségi szálak felhasználása, *az érdekérvényesítés lehetőségei is meghatározottak politikailag.*

E négy alapvonás együttesen *egy politikailag monopolizált szerkezetet határoz meg.* Ebben a szerkezetben minden intézményes szállal rendelkező döntéshozó kettős helyzetbe kerül. Egyszerre kézbentartója és fogvatartottja a függőségi szálaknak. E kettős helyzet a döntéshozók összetett magatartását váltja ki. E magatartás lesz az alapja annak a mechanizmusnak, amely a szerkezet összetartó erejét és tartós újratermelődését biztosítja.

A kettős szerep és az érdekek

A döntéshozók mint a függőségi szálak kézbentartói nemcsak képesek, de kénytelenek is beavatkozni. Képesek monopolizálni a források kiaknázását, befolyásolni a prioritásokat, valamint az ezek alapján zajló forrás- és kedvezményelosztást. Sőt, képesek

akárhová beavatkozni a minden tevékenységre kiterjedő (monopolizált) felelősségük jegyében. De kénytelenek is beavatkozni azok folyamatos nyomására, akiknek nincs más érdekérvényesítési lehetőségük, mint a függőségi szálak ilyen célú igénybevétele. A kényszert fokozza az a konstans politikai érzékenység, amely nemcsak a párt-, hanem a nem-párt tevékenységek irányába is kialakul. Az összekötő szálakon keresztül ugyanis minden nem-párt döntés és tevékenység közvetlenül politikaivá válik. A beavatkozási képesség és kényszer együttesen alkotják a politikai racionalitás alapján történő beavatkozás okait és lehetőségeit.

A szerkezet függőségi szálai ugyanakkor fogva is tartják a döntéshozót, aki *nemcsak kiszolgáltatottja, de egyben érdekeltje is a függőségi szálak életben tartásának*. Egyrésztől kiszolgáltatott, mert a függőségi szálakon keresztül továbbított politikai elvárások sokszorosan korlátozzák a döntésben: úgy is, mint egy tevékenység gyakorlóját, mint egy pozíció birtokosát, mint egy szervezet képviselőjét és úgy is, mint egyént, akit köt a párttagsággal járó pártfegyelem. Másrésztől a döntéshozó ugyanakkor érdekelt az őt korlátozó függőségi szálak fennmaradásában, hiszen ugyanezek biztosítják érdekérvényesítési és alkulehetőségeit (pl. a források és kedvezmények eléréséhez).

A képesség és kényszer, valamint a kiszolgáltatottság és érdekelttség együttes jelenléte biztosítja a döntéshozók *politikai racionalitáson* alapuló magatartását. Ezek adják a szerkezet működési ösztönzőit is és teremtik meg azokat az érdekeket, amelyek a politikailag monopolizált rendszer összetartó erejét adják.

Az összetartó erő

A kedvezőbb alkupozíciók elérése érdekében a döntéshozók megpróbálnak minél több helyre közvetlen kapcsolatokat (rövidre zárásokat) elérni. Ahhoz, hogy ez sikerüljön, fokozott politikai érzékenységet kell kiváltaniuk. Ehhez minél nagyobb súlyra kell szert tenniük. Ez a felismerés kiváltja a források, kedvezmények iránti igényt a függőségi szálakon keresztül, amely rákényszeríti a vezetőket arra, hogy igazodjanak a velük szemben támasztott elvárásokhoz. Az alkalmazkodás egyben azt is jelenti, hogy elismerik a felettük gyakorolt hatalmat, amelynek gyakorlását segíti a folyamatos erőforrás-elosztás. Ezáltal megőrződik a szerkezet.

E folyamat során a vezetőket nem erőszak, hanem a jól felfogott érdek kényszeríti az elvárások teljesítésére, a hatalom elfogadására, sőt arra, hogy a függőségi szálak létét elengedhetetlennek tartsák. Ha nem így tennének, önszántukból adnák fel saját alkulehetőségeiket, azokat az utakat, amelyeken keresztül információkhoz juthatnak, érdekeiket továbbíthatják, biztosíthatják szervezetük, tevékenységük forrásait, jövőjét és saját további karrierjüket.

Ugyanakkor az állandó igényekkel bombázott hatalomgyakorlók nem is tehetnek mást, minthogy beavatkoznak. Ha nem ezt tennék, a politikailag monopolizált rendszer körülményei között ez azt jelentené, hogy cserben hagyják azokat, akik hozzájuk fordulnak, mert csak rajtuk keresztül érvényesíthetik érdekeiket. Ezért ebben az esetben a magárahagyás nem önállóságot, hanem nagyobb mérvű kiszolgáltatottságot vonna maga után a megmaradó függőségi szálak vonatkozásában. A hatalmi szerkezet pedig átren-

deződne a megmaradó szálakat kézbentartók javára. A döntéshozók mindkét minőségükben érdekeltek a rejtett csatornák fenntartásában. Maga a rendszer – ezen belül a szerkezet – teremti meg azokat a viszonyokat, amelyek a döntéshozókat ilyen magartásra inspirálják. Politikailag monopolizált rendszer körülményei között e magartások racionálisak. Ezért az a folyamatos hajsza, amely az erőforrások elszívásáért, a döntésekbe történő beavatkozásokért, a növekedésért, a támogatások megszerzéséért zajlik, továbbá az erőforrások ismétlődően szelektív elosztása, valamint az elvárásoknak megfelelni akarás elsősorban nem egyéni és szubjektív, hanem *politikailag racionális, rendszerkonform magartások*.

Az önfenntartás eszközei

A politikai racionalitás alapján érvényesülő állandó törekvések önfenntartó folyamatot hoznak létre a rendszerben: mivel az érdekérvényesítésnek nincs más útja, mint a függőségi szálak igénybevétele, ez a szereplőket a rejtett csatornák felé tereli. A csatornák kínálta utak minél kedvezőbb bejárása kiváltja a rövidre zárási törekvéseket. A törekvések megvalósulásának szelektív feltételei vannak, a feltételek teljesítése pedig növekedést kíván. A növekedés szüksége a függőségi szálak állandó igénybevételét váltja ki, ami a hatalomgyakorlás előfeltétele. Az állandó igény a hatalomgyakorlás anyagi alapjának megteremtéséhez az erőforrások folyamatos elszívását teszi szükségessé. Ennek következményei a szereplőket újra a rejtett csatornák igénybevételére ösztönzi. Az újratermelődési folyamat mindaddig zajlik, amíg az adott hatalmi szerkezetben forráselszívásra van lehetőség.

Az újratermelődési folyamatosságát 1990-ig a normatív szabályozók és az egyedi eszközök együttes, egymást kiegészítő mozgása ösztönözte. *A normatív eszközök, elvonások biztosították a rendszerben a „folyamodási kényszert”,* vagyis a rejtett csatornák felé fordulást, valamint a forráselszívást. *Az egyedi kedvezmények pedig biztosították a hatalom gyakorlását a szelektív elosztáson keresztül,* s megteremtették azt az eszközt, ami a döntéshozókat arra ösztönözte, hogy alkalmazkodjanak az elvárásokhoz.

A folyamatos erőforrás elszívás az adott hatalmi szerkezetben bizonyos időszakonként erőforráskorlátba ütközik. Ilyenkor a szerkezet összetartó ereje – az ösztönzők erejének csökkenése miatt – visszaesik. Meggyengülnek az addig kedvezményezetttek és azok is, akik a kedvezményeket biztosították. Ez a helyzet lehetőséget nyújt korábban nem igényelt reformokra. A reformok bevezetése – miközben a hatalom szerkezete valamelyest megváltozik – rövid időn belül megerősíti a szerkezet összetartó erejét azáltal, hogy eszközül szolgál az önfenntartó folyamat újraéledéséhez. A bevezetést követően a döntési mechanizmus felszívja és saját képére formálja a reformokat. Fokozatosan semlegesíti azokat az összetevőit, amelyek nem illeszkednek bele a szerkezetbe és megtartja azokat, amelyek forráselszívó képességét elősegítik.

Következésképp: amíg az összetartó erő csökkenése generálja a reformokat, addig regenerálódása felszívja és saját igényeihez igazítja azokat. A normatív szabályok és egyedi elbírálások az összetartó erő fenntartását, a reformok pedig annak regenerálását szolgálják.

A hatalom megosztása a mai Magyarországon

Schmidt Péter

A politika porondján egyre többen beszélnek a hatalom megosztásáról, pontosabban az államhatalmi ágak szétválasztásáról. A fogalmak azonban nagyon gyakran keverednek. Sokan a hatalommegosztás alatt az egypártrendszerű politikai struktúra felbomlását, több politikai centrum létrehozását értik. Eszerint a hatalommegosztás nem más, mint-hogy minden párt társadalmi támogatottsága mértékében hatást gyakorolhat a közhatalom megvalósítására. De akkor ez fordítva is igaz: a hatalom egységének elve egyenlő az egypárti struktúrával, ahol az államhatalmat, a közhatalmat megvalósító szervezet egyetlen politikai centrumnak van alárendelve, ahol a kettő gyakorlatilag összeolvad.

Nem vitatkozva most egy ilyen megközelítés létjogosultságáról, a fogalom tisztázása érdekében először történeti oldalról közelítjük meg a hatalmi ágak megosztásának elvét.

A hatalmi ágak történeti megközelítése

A hatalmi ágak megosztásának elmélete a polgári átalakulás időszakában a felvilágosult irodalom termékeként jött létre. Létrejöttében jelentős szerepet játszott az angol fejlődés, amelyik a korlátlan királyi hatalommal szembeállította a parlament hatalmát és a bíróságok királytól való függetlenségét. A francia felvilágosult irodalom ezt a tendenciát elméletileg általánosította és következetesen kimunkált elvvé tette. Lényege, hogy az államfő csak az úgynevezett végrehajtó hatalmat kaphatja meg, mert az akaratkijelentés törvényhozás formájában a képviselői szervet illeti meg és nem a királyt. A király feudalizmus idején meglévő törvényszentesítési joga itt korlátozott vétőjoggá zsugorodott. A királyi hatalmat korlátozó elv részeként jutott kifejezésre az az igény is, hogy az igazságszolgáltatást végző bíróságok különüljenek el az államigazgatástól és önálló hatalmi ággá váljanak, kerüljenek ki a király ellenőrző, irányító hatásköréből.

Ilyen módon alakult ki a három hatalmi ág: (1) A törvényhozó hatalom (ami a képviselői szervé), (2) a végrehajtó hatalom (ami az államfőé), (3) a bírói hatalom (amelyet független bírák gyakorolnak).

Az elvileg háromféle hatalmat tehát *egy-egy egymás mellé rendelt szervezet gyakorolja*. Vagyis jogilag a képviselő, a király és a bíróságok nem alá- és fölérendeltségben vannak,

hanem egymás mellé rendelve. Az egymás mellé rendeltség elve mellett azonban mind-egyik hatalmi ágnek eszközei vannak a másik két hatalmi ág korlátozására, fékentartására. A király egyrészt csak törvényekre alapozhatja hatalmát, ugyanakkor a királynak vétőjoga van a képviselő által meghozott törvényekkel szemben. A bíróság nem alkothat jogot, csak a törvényeket alkalmazhatja, de joga van ilyen vagy olyan módon a törvényt alkotmányellenesnek minősíteni. Ezekkel és ezekhez hasonló jogi normákkal és garanciákkal hirdetik és igyekeznek megvalósítani a hatalmi ágak egyensúlyát.

De ne részletezzük most tovább, hiszen nem az elmélet kialakításának és fejlődésének történetét szándékozunk most bemutatni, hanem annak mai gondjait kívánjuk körbejárni.

Az eddigiekkel is bizonyított, hogy a hatalmi ágak megosztásának elmélete nem az államhatalom és a társadalom politikai mozgásainak viszonyát határozza meg (például, hogy hány párt van és ezeknek mi a szerepe a közhatalom gyakorlása során), hanem az államhatalom, az úgynevezett közhatalom gyakorlásának módját. Úgy is mondhatnánk, hogy a hatalmi ágak elhatárolása az államon belüli szervezeti elrendezést jelenti.

Az egységes hatalom koncepciója

A hatalmi ágak megosztásának elve helyébe Marx egy olyan kommunisztikus társadalom képét rajzolta fel, amelyikben megszűnik a termelési eszközök magántulajdona, megszűnik a kizsákmányolás, megszűnnek a társadalmi osztályok, ahol a polgári társadalomban ismert állam elhal. Marx ugyan ehhez a képhez hozzátette, hogy valószínűleg szükség lesz egy átmeneti korszakra, amely a régi polgári magántulajdonon alapuló társadalom bizonyos jegyeit megőrzi (ahol érvényesül még „a polgári jog”), elkerülhetetlenül lesz állam, amely azonban fokozatosan átalakul. A párizsi kommünt elemelve azt vizsgálta, hogy az hol volt képes átlépni a megelőző korlátokat, például azzal, hogy a kommun teljhatalmát, azaz minden szerv kommun előtti felelősségét állapította meg.

Lenin a bolsevikok politikai programját alakítva úgy vélte, hogy a marxi társadalomkép a termelési eszközök államosítása útján viszonylagosan rövid időn belül elérhető. Ilyen feltételek között közvetlen termékcsere kerülhet sor, nincs szükség a megtermelt javak elosztásánál az áru- és pénzviszonyokra.

Az állam elhalása – mondja Lenin – a forradalom másnapján elkezdődik, amennyiben az a társadalom irányításának olyan eszközévé válik, amelyik elveszti politikai jellegét. Szerinte az állam demokratikus működésének megteremtése nem az államtól elhatárolódó, annak hatalmát korlátozó „civil” társadalom nagyságától függ (mint a polgári társadalmakban), hanem attól, hogy ezt a szervező államot mennyiben sikerül a társadalom, a dolgozók többsége akarátának alárendelni. A lenini szovjet koncepció ennek az elgondolásnak terméke, amely koncepció ennek megfelelően a hatalom egységét, a képviselő mindenhatóságát, minden más állami szervnek és hivatalnak a képviselő alá rendelését hirdette.

Az elmúlt több mint hetven éves időszak azonban azt bizonyította, hogy a Marx által a 19. század kapitalizmusának ismerete alapján elképzelt társadalom megteremtése nem a ma gondolja, legalábbis nagyon hosszú időszakot vesz igénybe. A NEP által meghirdetett áru- és pénzviszonyok bizonyos elismerése (különösen az agrárszektorban) nem kényszerű visszalépés (mint Lenin gondolta), hanem szükségszerűség. A szocializmus kelet-

európai gondjainak egyike éppen az volt, hogy az államosított társadalom lezárta, elbürokratizálta az emberi közösség fejlődését, hogy az így kialakított társadalom sem nélkülözheti az államhoz viszonyított autonóm mozgásokat, az úgynevezett civil társadalmat. De ugyanez a törvényszerűség jelenik meg az emberi jogok garantálásában és a hatalmi ágak megosztásának igenlésében is.

Miért van szükség ma Magyarországon a hatalmi ágak megosztására?

Mind a hatalmi ágak megosztása, mind a hatalom egységének elve szervezeti, jogi megoldás. Az egypártrendszerű politikai struktúrában értelmetlen a hatalmi ágak elkülönülése, hiszen egyetlen olyan politikai centrum van, ahol a társadalom irányításának alapkérdései eldőlnék. Ilyen struktúrában hiába különül el a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalom, hiszen mindegyik szervezet egyetlen politikai központnak, a párt vezető szerepének van alárendelve.

Más a társadalom politikai képe a politikai pluralizmus, méginkább a többpártrendszerű struktúrában. Itt már több politikai központ van, amelyek mindegyike társadalmi súlyának megfelelően hatást akar gyakorolni az egyetlen közhatalomra. Itt mások a politikai mozgás „játékszabályai”. Ez az új felállás visszahozza a hatalmi ágak elkülönítésének igényét. Vagyis a hatalmi ágak megosztását nem azért kell ma végrehajtani, mert az *ab ovo* demokratikusabb, mint a hatalom egysége, hanem azért, mert megváltozott a társadalom minősége. A többpártrendszerű struktúrának ez a megoldás felel meg.

A szocializmus kelet-európai története bizonyítja, hogy a mai társadalom nem képes hatékonyan működni politikai pluralizmus nélkül. Viszont a politikai pluralizmus elfogadása új társadalmi együttműködési szabályokat kíván. Ez váltja ki az államhatalmi ágak elválasztásának visszaállítását. Ebben ma – talán mondhatjuk – közmegegyezés van.

Ugyanakkor a hatalmi ágak megosztásának elve, főleg pedig az egyes hatalmakat gyakorló szervezetek egymáshoz való viszonya a polgári társadalmakban is számtalan megoldást hozott. Nálunk sem egyetlen megoldás van, és a megoldások közötti választás ma még nem jutott túl a nyugvóponton, bár a legutóbbi alkotmánymódosítás egyértelműen a parlamentáris kormányrendszer irányába mutat.

Államfői vagy parlamentáris rendszert?

A szervezetek közötti hatalmi megosztásnak történetileg két alaptípusa alakult ki: (1) az államfői rendszer és (2) a parlamentáris rendszer.

Az *államfői rendszernek* az a lényege, hogy a végrehajtói hatalom csak az államfőé, aki ezt a hatalmát az általa kinevezett és jogilag neki teljesen alárendelt miniszterekkel, hivatalvezetőkkel látja el. A miniszterek a törvényhozó hatalmat gyakorló képviselőnek nem felelősek.

Ilyen kormányzati rendszert valósít meg az úgynevezett alkotmányos monarchia, amely Európában a 18. század végén, 19. század elején volt jellemző. De ilyen rendszerű az elnöki köztársaság is, mint például az Amerikai Egyesült Államok kormányberendez-

kedése. Ilyen irányú elmozdulás látható 1958 után Franciaországban. Hasonló megoldás van Finnországban és így tovább.

A *parlamentáris kormányzati rendszer* leginkább úgy írható körül, hogy ott a kormányt ugyan az államfő (király vagy elnök) nevezi ki, de a kormány a parlamentnek is felelős. Így a végrehajtói hatalom elvileg az államfőé, de azt csak a kormányon keresztül gyakorolhatja, hiszen ha annak megkerülésével tehetné, úgy illuzórikussá válna a kormány parlament előtti felelőssége. A kormány parlament előtti felelőssége gyakorlatilag azt jelenti, hogy a kormánynak bírnia kell a parlamenti képviselők többségének támogatását, hogy a parlament többsége bizalmatlanságot szavazhat a kormánynak, amelynek ilyen esetben le kell mondania. Az így kialakult kormányválság esetén a köztársasági elnök a mérleg nyelve szerepét játszhatja, mert vagy a parlamentet oszlatja fel, vagy a kormány lemondását fogadja el. Ebben a rendszerben tehát a kormány a parlamentnek tartozó felelősség mellett ténylegesen gazdája a végrehajtó hatalomnak, a parlament azonban csak a törvények létrehozásával szabhatja meg tevékenységének kereteit, de nem utasíthatja. Az elnök viszont háttérben van, nem cselekvő mindaddig, amíg a kormány és a parlament viszonya kiegyensúlyozott, amíg közöttük nincs feloldhatatlan ellentét. Ennek megoldását célozza az elnök törvényekkel szembeni vétőjoga is.

Ez a parlamentáris rendszer Angliában alakult ki a 18. század folyamán és hosszú ideig nem volt jellemző kormányzati rendszer a kontinentális európai országokban. Az ilyen rendszer gyakorlatilag a modern pártok megjelenésével együtt a 19. század végétől, méginkább az első világháború után vált a kontinensen általánossá. A mai európai országok többsége parlamentáris rendszerű (Ausztria, NSZK, Olaszország, Spanyolország stb.).

Napjainkban a politikai viták során úgy fogalmaznak, hogy ma Magyarországon „erős”, „gyenge” vagy „közepesen erős” köztársasági elnökre van-e szükség. A kérdés lényege az, hogy a hatalmi ágak megosztásának, elhatárolásának milyen koncepcióját kell megvalósítani, vagyis milyen helyet foglaljon el a köztársasági elnök az állami szervek rendszerében.

A kérdés több oldalról válaszolható meg. Megválaszolható történetileg, azaz úgy, hogy melyik megoldásnak van a magyar társadalomban tradíciója. Erre viszonylag könnyű válaszolni, hiszen Magyarországon 1848 óta az országgyűlésnek is felelős kormány létezik, azaz a rendszer lényegében parlamentáris. A felelős kormány korai bevezetését a szabadságért és függetlenségért harcoló politikai erők hozták létre, hiszen az akkori Európára jellemző alkotmányos monarchia nem garantálta a Béctől viszonylagosan független, magyar szervek is felelős kormány létrejöttét. Tény, hogy az ebben az értelemben vett parlamentarizmus száz évig, 1949-ig volt meghatározója a magyar kormányzati és az azt befolyásoló politikai rendszernek.

Mindezzel távolról sem kívánom azt állítani, hogy a magyar állami berendezkedés – annak demokratikus működése szempontjából – az európai fejlődés élére került volna. Hiszen a szervezeti megoldás mögött különböző politikai tartalom húzódhat meg. Angliában a királyi hatalom korlátozása, a kontinensen a modern pártrendszerek létrejötte, Magyarországon a nemzeti függetlenségi törekvések teremtették meg a parlamentarizmus szervezeti formáját. Ez más-más politikai tartalmat takar, ami Magyarországon még a két világháború közötti, egyáltalában nem demokratikus tartalmat is elviselte. A politikai tartalom különbözősége időnként a jogi formákban is kifejezésre jutott. Nem lehet véletlen, hogy 1988-ig a parlamentáris kormányforma bevezetése ellenére soha nem szabályozták például a kormánnyal szembeni bizalmatlansági szavazást.

De a történeti tradíciókon túl a mai többpártrendszerű magyar társadalom számára is a parlamentáris rendszer látszik elfogadhatónak. A társadalmon belüli érdek- és véleménykülönbségeket a politika, döntően a politikai pártok közvetítik. Ez az országgyűlésben, a képviselőtestületben az eddigi területi érdekképviselő helyett a politikai pártokat állítja előtérbe. A parlamentet tehát a társadalom politikai struktúráját kifejező pártok uralják. Az európai fejlődésben éppen ennek a pártképviselőtestületnek az erősödése hozta létre, erősítette fel a képviselőtestületnek is felelős kormányt, azaz a parlamentáris kormányzati berendezkedést.

A mai magyar fejlődés is azt igényli, hogy a pártok befolyása alatt álló parlament kormányzásban betöltött szerepe megnőjjön, de úgy, hogy a hatalommegosztás elve alapján a kormány viszonylagos függetlensége megmaradjon. E viszonylagos függetlenség azt jelenti, hogy a kormányra gyakorolt parlamenti ráhatás csak két úton valósulhat meg. (1) Törvényhozás útján, hiszen a kormány csak törvényi felhatalmazásra alapíthatja hatalmát. (2) A kormánnyal szembeni bizalmatlansági szavazással, amely a kormányt a köztársasági elnök előtt lemondásra kötelezi. A parlament azonban nem hívhatja vissza a kormányt (tehát nem szüntetheti meg mandátumát) és nem is utasíthatja a kormányt. A parlamenti ellenőrzésnek is lényegében csak az interpelláció az eszköze, azaz nem számoltathatja be a kormányt. Ha kormányválság alakul ki, azaz a parlament és az adott kormány között feloldhatatlanná válik az ellentét, akkor – bizonyos jogi szabályok betartása mellett – az elnök dönt, hogy a parlament megy (azaz feloszlatja a parlamentet) vagy a kormány.

A korlátlanul a képviselőtestületnek felelős kormány, amely a hatalom egysége elvének kifejeződése, ma nem lehet megfelelő megoldás, mert ellentmond a hatalmi ágak szétválasztásának. De ne elvekkkel operáljunk. Egy ilyen korlátlanul a parlamentnek felelős kormány a parlamentben napi politikai harcukat vívó pártoknak válhatna a játékszerévé. A pártképviselőtestület épülő parlamenttel szemben szükség van ellenpontokra. Ilyen a vétőjog, a korlátozott felelősséggel tartozó kormány, de ilyen ellenpont a törvényekkel szembeni alkotmánybíráskodás is.

De vegyük a másik verziót, az elnöki rendszert. Ebben az esetben is a pártok uralják a képviselőtestületet, de a végrehajtó hatalom teljességét az elnök gyakorolja, neki felelős és a képviselőtestületnek nem felelős miniszterekkel. Ez azt jelenti, hogy ez a végrehajtó hatalom egy kézbe, az államfő – vagyis gyakorlatilag egy párt – kezébe kerül. Miután nincs parlamenti kormányfelelősség, az elnök és rajta keresztül az egész végrehajtó hatalom csak alkotmányellenesség esetén felel a képviselőtestületnek. Az USA-ban egy ilyen rendszer a sajátos kétpártrendszer mellett elviselhető, *nálunk ez olyan közjogi ütközéshez vezet, ami alkotmányos eszközökkel feloldhatatlan.*

Álláspontunk szerint tehát nincs más megoldás, mint az Európában általános (de kétségtelenül nem kizárólagos) parlamentáris rendszer alkotmányba foglalása.

A mai magyar helyzet

Az 1989. évi XXXI. törvénnyel az országgyűlés megreformálta az alkotmányos berendezkedést. Úgy is mondhatnánk, hogy alkotmánymódosítás formájában tulajdonképpen egy másik minőségű kormányzati berendezkedésbe vezette át az országot. A kérdés az,

hogy az így létrejött kormányzati rendszer megfelel-e az előbb leírt és jónak tartott parlamentáris berendezkedésnek.

Ami a parlament, a köztársasági elnök és a kormány viszonyát illeti: Nem! A kialakult struktúrában az elnök csak kormányalakításra adhat megbízást, de ezt is csak a pártokkal történő konzultáció után. A kormányt – beleértve annak elnökét is – a parlament választja. A kormányt, sőt annak egyes tagjait is az országgyűlés visszahívhatja, azaz mandátumukat megszüntetheti. A bizalmi szavazás itt csak a visszahívás módja és nem a korlátozott felelősséget takarja. A kormánynak és tagjainak beszámolósi kötelezettsége is van.

Mindezeket nem lehet másként minősíteni, minthogy ez a kormány az országgyűlés kormánya, amelyet jogilag teljes felelősséggel a parlament irányíthat. De ilyen feltételek között a köztársasági elnök nem a végrehajtó hatalom feje, csak bizonyos jogosítványokkal felruházott személy, aki a közhatalom gyakorlásában jelentős szerepet nem kap. A parlament és a kormány között felmerülő ellentétek az alá- és fölérendeltség útján oldódnak fel. A köztársasági elnök jogilag semmiféle „mérlegnek nem nyelve”, ellentmondásokat kiegyenlítő szerepet nem kap.

Ezt a helyzetet úgy lehetne jellemezni, hogy az alkotmányozásban, elsősorban a politikai egyeztető tárgyalásokon résztvevő politikai erők szinte egyöntetűen vallották a hatalmi ágak megosztásának szükségességét, de *a kormány jogi helyzete vonatkozásában megvalósították a hatalom egységének elvét.*

Az ok azonban világos. A mai politikai életben a politikai mozgalmak között olyan mély az egymással szembeni bizalmatlanság, hogy ez csak ilyen megoldást eredményezhetett. A hatalommal szemben a legszélsőségesebb ellenzék 1989-ben hangosan követelte a hatalmi ágak elkülönítését, de attól való félelmében, hogy a viszonylagos függetlenséget kapó végrehajtó hatalom (kormány) kicsúszhat a perspektívában pártokat megjelenítő parlament alól, számukra az alárendeltséget követelte.

Ezt a megoldást az alkotmány bevezetőjében jelzett békés átmenet érdekében és csak ideiglenes megoldásként lehet elfogadni. A „békés átmenet” alatt kompromisszumot, az ideiglenes megoldás alatt pedig az alkotmány bevezetőjében is jelzett új alkotmány elfogadásáig terjedő időszakot kell érteni.

A választásokkal megteremtődött annak feltétele, hogy a politikai berendezkedés és benne a parlament szerepe átalakulhasson. A pártpolitikai képviselőten nyugvó parlament viszonyát a végrehajtó szervezethez a megváltozott körülményeknek megfelelően igazítani kell. Az igazítás lényege a hatalmi ágak elkülönülésének, elválasztásának megvalósítása úgy, hogy a végrehajtó tevékenységet ellátó szervezet (különösen a kormány) parlament előtti felelőssége megvalósuljon, de ez a szervezet ugyanakkor önálló hatalmi ággá tudjon válni. Azaz a végrehajtó hatalomnak viszonylagos függetlenséget is élveznie kell a pártpolitikai érdekeket hordozó parlamenttel szemben. Ez többek között a szakszerű igazgatás működésének is előfeltétele. A kormányt erről az oldalról úgy kell tekinteni, mint a pártpolitikum és a szakszerű igazgatás közé ékelődő szervezetet, amely egyensúlyozza és közvetíti a két formáció közötti törekvéseket.

A kérdés ma az, hogy a most kialakult parlament képes lesz-e egy ilyen típusú alkotmányreformot végrehajtani. Az 1989. végén létrejött politikai szituáció erre nem volt képes, mert az ellenzék nemcsak a kormányzásból, de a parlamentből is ki volt szorítva. Ennek az ellenzéknek elemi érdeke volt, hogy a parlamentből való kiszorultsága ellenére

is kihasználja az országgyűlés nyilvánosságát, méginkább érdeke volt, hogy a parlamenti választások útján meghódítsa a parlamenti pozíciókat és ne engedje formálissá tenni a parlament jogosítványait. Így alakult ki az a furcsa helyzet, hogy miközben elvileg a hatalom megosztását követelték, gyakorlatilag tovább szélesítették a formáljogilag eddig is korlátlan országgyűlés hatáskörét.

De az eddig ellenzékben lévő politikai erők most meghódították nemcsak a parlamentet, de a kormánypozíciókat is. Elemi érdekévé vált nemcsak a kormánykoalíciónak, de a társadalom irányíthatósága szempontjából az egész nemzetnek a hatalmi ágak fenti értelmű elhatárolása. A kialakult kormánykoalíció ugyan birtokolja a parlamenti többséget, de nem birtokolja az alkotmányos struktúra átalakításához szükséges kétharmados többséget. Vagyis bizonyos, a kormánykoalícióban részt nem vevő politikai pártok, vagy azok egyes képviselőinek támogatása nélkül nincs erő az alkotmányos struktúra átalakításához.

A kérdés az, hogy a parlamenti ellenzék felül tud-e emelkedni napi politikai érdekein, hiszen a végrehajtás hatalmi ággá változtatása a parlament szerepének korlátozása nélkül nem valósítható meg. Ez azonban az ellenzéknek – legalább is rövid távon – nem érdeke. Ha viszont nem teszi meg, úgy a kialakuló politikai válság könnyen olyan kormányválságba csaphat át, amely közjogi, alkotmányos eszközökkel nem oldható fel. Ez viszont a nemzetnek, a békés politikai átalakulásnak válna kárára.

*

A kézirat leadása után újabb alkotmánymódosításra került sor. Ez az alkotmányjogi bizonytalanságot ugyan nem számolta fel, de kétségtelen lépést tett egy önállóbb végrehajtói hatalom felé azáltal, hogy a miniszterek kinevezését a köztársasági elnökre bizza.

Komplett iroda a -től

- Számítógépek asztali/hordozható kivitel
- FAX készülékek
- Casio menedzser kalkulátor
SF-7500/8000/9000
számítógépes kapcsolat
- Fénymásolók
- Egyedi telefonok
- Samsung telefonrendszerek
- Szövegszerkesztők

Kérésére egyedi konfiguráció kialakítása!

1122 Budapest, Városmajor u. 74. Tel: 156-5366, fax: 155-9296
Irodatechnika-bolt: 1133 Budapest, Váci út 78/b. Tel: 129-6457
9022 Győr, Molnár F. u. 1., Tel/fax: 96-16-998
7621 Pécs, Kazinczy F. u. 6., Tel/fax: 72-25-212
7400 Kaposvár, Ady E. út 7., Tel: 82-11-442
4026 Debrecen, Darabos u. 7.

A hatalom csapdája: helyünk Európában, helyünk a világban

Völgyes Iván

A magyar televízióban lengőhajú fiatalember kemény szavakkal ítéli el őseit, a kommunistákat, az arisztokratákat, azután megint a kommunistákat, az amerikaiakat, az oroszokat, a németeket, aztán megint a kommunistákat, megint az amerikaiakat, mert eladták Erdélyt és az erdélyi magyarságot, meg a környező ország magyarjait a körülötünk élő diktátoroknak. A tömeg tapsol, megilletődött; kemény szavak, melyek oly régóta nem hangzottak el. Egy sértett, letiport, megalázott nemzet emeli fel szavát véreiért, azokért a magyarokért, akik más országokban élnek.

Egy másik televízióban ugyanaz a kép, ugyanazok az arcok, ugyanaz az elitelő modor, ugyanaz a keménység, majd a kommentár józan, tán túl objektív hangja: „Ime Pesten már megint egy új határrendezésre készülnek ellenünk.” S a hallgató látja, hallja, érzi, hogy a bemondónak talán igaza van.

De hol van az igazság? E tanulmányom célja nem Erdély, s a határok igazságának, a magyar nép keserves problémájának felvetése, hanem a hatalom nemzetközi kérdésének tárgyalása. Mert lett légyen bármely nagy is az igazság ereje, többszázéves történelmünk során mindig a hatalom volt a meghatározója a nemzet sorsának, jövőjének. Nem óva inteni kívánom itt a lobogóhajú ifjút, csupán csendesen felhívni az írástudók figyelmét (1) a hatalom elemeire; (2) Magyarország hatalmi bázisaira; és (3) nemzetközi elhelyezkedésének hatalmi realitásaira a 20. század végén.

A hatalom elemei: újraértékelés a modern korban

A tradicionális politikatudományi elemzések a nemzetközi hatalom elemeiről jól ismeretek, nem szorulnak részletes ismertetésre. Morgenthautól kezdve Spanierig, a hatalom meghatározó elemei felölelik az ország nagyságát, természeti adottságait, határait, elhelyezkedését, természeti kincseit, gazdasági fejlettségét és fejleszthetőségét, népességét, katonai erejét, politikai rendszerét és kultúráját. A sorrendben vagy az egyes tényezők elhelyezkedésében, fontosságában lehet vitázni, de lényegében ezek az elemek építik fel a hatalom belső rendszerét.

Természetesen ezek az alapok változnak a modern korban, súlyuk hol ebbe, hol abba az irányba tolódik el. A hidegháború korában például a politikai rendszer szervező ereje

fontosabb, mint a határok természete; a nukleáris fegyverek korában az ország nagysága kisebb szerepet játszik, mint a politikai kultúra; a posztkommunista korszakban pedig a gazdasági integrációs tényezők fontosabbnak tűnnek, mint a természeti adottságok önmagukban.

Milyen hatalomnak tekinthető Magyarország ebben a koordináta rendszerben? Ahhoz, hogy az ország új vezetői reális külpolitikát tudjanak folytatni, ennek meghatározása nélkülözhetetlen. Irreális kép ugyanis irreális irányba terelheti a felszabadult indulatokat, s talán meghatározója lehet egy olyan politikai mozzanatnak, amelyből gyakran adódnak nemzetközi tragédiák.

Magyarország adottságai

Magyarország kis országnak számít a mai világban, a mai Európában. Kisebb, mint bármely más kelet-európai ország, míg nyugat-európai társai ebben a kategóriában a Benelux államok, Svájc vagy Dánia. A világ országainak nagysága szempontjából a legkisebb országok kategóriájába tartozik.

Természeti adottságai minimálisak. Számottevő erdői nincsenek; mezőgazdasága érdekes, de nagyipari alapjai és aránylag kis mérete miatt nem igazán jegyzett; nincs komoly ércbányászat, szene rossz, uránjára nincs sok szükség. Természeti kincsei közül – legalábbis egyelőre – csupán a bauxit jelent valamit; ennek feldolgozásához azonban komoly erőművekre van szükség, amelyek viszont nem állnak rendelkezésre.

Határai politikai alapokon alakultak, földrajzi tényezők nem nagyon befolyásolják őket. Katonailag védhetetlenek, gyakorlatilag értelmetlenek, de politikailag meghatározottak. Lehet vitázni azon, hogy Trianon vagy Helsinki határozatai helyesek, jók, reálisak vagy rosszak, károsak voltak-e az országra; a választ tudjuk. Egy azonban biztos: ezek politikai határok, politikailag kialakult sorsok alapján meghatározott vonalak, amelyek ugyan kettétörték népek, családok, emberek reményeit és kapcsolatait, de mert politikai döntésekre épültek, csupán politikai alapon változtathatók meg – ha egyáltalán megváltoztathatók.

Magyarországnak nincsenek szabad útjai a tenger felé, így állandóan szomszédaira van utalva, hogy máshova eljuttathassa áruit, állampolgárait. Ezért mindig pontosan fel kell mérnie, hogy szomszédjaival milyen viszonyban van. Lett légyen az érdekközösség vagy gondolati, eszmei, gazdasági avagy éppen katonai központú a kapcsolat, a lényeg: a környező országokkal való állandó tárgyalási viszony. Bár ezt a józan ész alapján mindenki tudja ebben az országban, aktív tudatosítására mégis állandóan szükség van.

Gazdasági fejlettségünkkel nem büszkélkedhetünk. Infrastruktúránk elmaradottsága – például a telefonellátás terén – inkább Zambiára, mint Dániára emlékeztet; útrendszerünk és -hálózatunk nem képes a 21. század igényeit még alapjában sem ellátni; telekommunikációs rendszerünkben a legmodernebb eszközök keverednek az időtlen idő előtti-ekkel. Termelési struktúránk elavult, s nagyon távol van – egy-egy „szigetet” kivéve – a modern gazdaságétól. Képesek vagyunk legyártani a legmodernebb buszokat, de egy lecsavarható kupakot nem tudunk a piacra hozni. Legjobb termékeinket nem tudjuk jól eladni, mert nincs tisztességes csomagolóanyagunk, s nincs devizánk arra, hogy néhány centért importáljuk. A legmodernebb e téren is keveredik a legelmaradottabbal. Környezetünkhöz viszonyítva: messze elmaradtunk Ausztriától, lemaradtunk a németektől és

talán a csehektől, de még versenyben vagyunk a lengyelekkel egy ideig, és remélhetőleg előbbre vagyunk, mint bolgár és román sorstársaink.

Népességünk csekély; egy tízmilliós ország nem igazán jegyzett nép nagysága miatt. A magyarok egyharmada más országban, más állam polgáráként él, gyakran olyan közegben, amely asszimilálja, kultúráját akarva-akaratlanul semlegesíti, netán elnyomja, magyarságtudatukat különböző vetületekben s különböző eszközökkel csökkenti. Az állampolgárság természetesen nem döntő tényező; az országhoz való kötődést a múlt, a nyelv, a kultúra értékelésén és megtartásán lehet lemérni; ennek alapján lehet a kötődés gyenge vagy erős, vegyes vagy majd nem létező. Ráadásul, a magyarországi népesség megoszlása sem a legkedvezőbb egy modern ország jövője szempontjából. Túl sok az idős, a nyugdíjas, túl sok a szívinfarktus által veszélyeztetett fiatal férfi, túl sokan élnek olyan helyen, ahol munkahelyek fognak megszűnni, vagy kellene hogy megszűnjenek.

Katonaságunk sem 100 000-es, sem 73 000-es létszámával nem jelent mást, mint egy minimális erőt, amelynek offenzív céljai nincsenek, nem is lehetnek, sőt, feltehetőleg országunk védelmét sem tudná egyedül biztosítani. Modern hadseregünk nem állhat másból, mint egy jól felkészült híradási, informatikai kommunikációs központból, s egy mobil gyors hadtestből, mely bármely ellenséget le tud lassítani, amíg a világ szeme és lelkiismerete felénk fordul – ha fordul. Nem vagyunk katonai nagyhatalom, csupán kis ország, kis hadsereggel. Ez olyan tény, amit tudomásul kell venni.

Van viszont egy rendszerünk, amely végre, közel fél évszázad után újra legitim: az ország állampolgárai által szabadon választott. Demokráciában élünk, a vezetőket az ország népe választotta, s ezért a vezetőknek hitele és legitimitása van. Ezzel messze előbbre vagyunk, mint egy-egy környező ország, és talán elértünk abba a korszakba, amelyben a kormány – bírva állampolgárai bizalmát – együtt tud működni az állampolgárokkal. Ezáltal beléphetünk abba a koordináta rendszerbe, amelyet demokratikus Európának neveznek. De csak akkor, ha ez az együttműködés valóban létrejön.

És végül, van kultúránk, amely egyre közelebb kerül az európaihoz. Bár még mindig túl sok az autoriter vonás benne, még mindig túl sok az államcentrikus beidegződés, túl sok „kis Sztálin” ül az agyokban, túl sok pusztító vágy borítja árnyékát rá, de kultúránk mégis elsősorban Európához köt bennünket. Politikai kultúránkban persze még nagyon sok változás kell ahhoz, hogy igazán európai legyen, de a régi modellt ez a kultúra már mindenestre messze meghaladta. És mint minden kultúra, bár a hatalmat közvetlenül nem határozza meg, de befolyással van rá, hiszen összefogja mindazt, ami a hatalom alkotó eleme és egyben irányt ad a hatalom gyakorlásához, annak eszközként történő felhasználásához. Így integrálja a kultúra mindazt, amink van az ország céljai érdekében és ebben rejlik talán legnagyobb erőnk.

Magyarország hatalmi bázisai a 90-es évek elején

A felvázolt kép meglehetősen sötét: Magyarországnak igazából nincs hatalmi bázisa. Kis ország, kis népességgel, minimális természeti kincsekkel, védhetetlen határokkal, gazdaságilag alulfejlett, katonailag gyenge; rejtett ereje csupán újonnan felfedezett politikai rendszerében és kultúrájában van. A kép sötét, de nem ad feltétlen okot arra, hogy az ország és népe elcsüggedjen. A rossz adottságok ellenére hatalmi bázisai szélesebbek, mint az a fentiekből látszik.

Hatalmi bázisát elsősorban a belső megújulás tisztasága és gyorsasága adja. Fékeve-

szettség és jelentősebb felelőtlenség nélkül került sor a rendszerváltásra, vérontás és kegyetlenség nélkül; történelmünk folyamán először. Hogy ez kinek az érdeme – a megfontolt ellenzéké vagy a reformkommunistáké, akik inkább feladták a hatalmat, mintsem hogy erőszakot alkalmazzanak – lehet vita tárgya, de tanulmányunk szempontjából ez mindegy. Az viszont nem mindegy, hogy ez a megújulás, ez a rendszerváltás egy olyan hatalmi bázist tud nyújtani az országnak, amelyre történelmünk során ritkán volt példa. Európának sokkal inkább van szüksége arra a magyar népre, amely ezt a váltást így tudta megtenni, mint volt a „portyázókra” vagy a fekete seregre, vagy akár a kincstári kommunistákra.

Mivel hatalmi bázisunk belső legitimitációja kétségtelen, s mert ebben a folyamatban az európai, a demokratikus modell példája oly nagy szerepet játszott, a hatalomnak nem muszáj csupán azokon a tradicionális alapokon nyugodni, amelyeket itt felvázoltunk. Egy új modell van kialakulóban, mely csirájában már létrejött: egy belső legitimitáción alapuló, külpolitikájában integratív modell, amely nem elveti, hanem egyszerűen meghaladja a hatalom régi kereteit.

Ebben a koncepcióban a hatalom fenti kategóriái tartalmilag ugyan megmaradnak, de a sok negatívum nem érvényesül olyan nagy súllyal. Kicsi az ország? Igen, de így sokkal nyitottabb és hozzáférhetőbb. Hogy csak 300 kilométerre van az ország vége Budapesttől? Így legalább egy pár óra alatt szállíthat autóval bármit az ország akármelyik végéből a főváros repülőterére. Hogy nincsenek természeti kincsei? Szingapúrnak vagy Hongkongnak több van? Hogy nincsenek természetes határai? Annál könnyebb eltörölni őket és megnyitni a többi ország felé. Hogy fejletlen az ország nagy része? Hát mit csinálna a komoly nyugati tőke ott, ahol minden fejlett már? Itt legalább a fejlődés egy effektív lehetőség kihasználását jelenti, míg másutt már csak marginális és minőségi fejlesztés várható. Hogy kevés a magyar? Mihez képest? Egy olyan termelési rendszerben, ahol a többlettermelésből származik a növekedés, sokkal könnyebb egy kis tízmillió magyar népet ellátni, mint például egy majd 40 millió lengyelt. Hogy nincs katonaságunk, amely meg tudná védeni az országot? Miért, Ausztriának van? Vagy Dánia ellen tudna állni egy egyesített nagy Németország katonai erejének?

A kérdések ilyen feltevése és új koncepció szerinti megválaszolása már abban a fejlett és integrált Európában gondolkozik, amelybe a régi koncepció elemei alig férnek bele. Ebben Európában a kis országok – mint Hollandia vagy Dánia, Svájc vagy Luxemburg – éppúgy részesei az integrált programoknak, mint Franciaország vagy Portugália. Magyarország természeti adottságai, kincsei és értékei, gyümölcse vagy bauxitja kell valakinek valamilyen megegyezhető áron. Határai éppúgy szimbólummá válnak, mint az a bizonyos Maginot-vonal, s mint ahogy Ausztria és Németország között sincs a határnak jelentősége. Gazdasági integrációjának – éppúgy, mint a többi nyugat-európai ország esetében – az az alapja, hogy a nyugati tőke behozható és kivihető, és így egyidejűleg felhasználható az ország fejlesztésére és a tőke felhalmozására. Népeisége jobban tud dolgozni az egyre magasabb szakképzettséget igénylő termelésben, mint az olyan országok munkásai, ahol az oktatási színvonala alacsonyabb; egyre többen tudnak más országban élni, tanulni, dolgozni, s visszahozni az európaiságot. Katonai gyengesége egyre inkább lehetővé teszi, hogy Magyarország ne legyen veszély többé senki számára. Így – azaz a belső legitimitás és a külső integráció szükséges elemeinek összekapcsolása révén – integrálhatja a külpolitika azokat a negatív tényezőket, amelyek a hatalom alapköveit képezik.

Hatalmi realitások és a magyar jövő

Magyarország nemzetközi hatalmát és nemzetközi helyzetét tehát – bármilyen kormány jut a jövőben hatalomra – alapvetően fogja befolyásolni a belső legitimitás folytonossága és az Európához integrálódás szükségessége.

Milyen politikát kell tehát folytatni ahhoz, hogy ez az integráció tovább folyjék? A biztató kezdet – Horn külügyminiszter határnyitása, amely effektíve a kommunista „világrendszer” végét jelentette – után új lépések egész sorára lesz szükség. Magyarország jövője *csak úgy biztosított, ha Európa és a világ szerves részévé válik*. Ennek érdekében a lehető leggyorsabban át kell alakítani a gazdasági struktúrát, a nemzetközi piacgazdaság fejlődési lehetőségeit ki kell fejleszteni, konvertibilissé kell tenni a forintot – vagy új pénzt bevezetni –, és mindezt állandóan koordinálva szomszédainkkal, partnereinkkel. Vállalatainkat össze kell kötni Európával; nem siránkozni kell az ország kiárusításán, hanem azon fáradozni, hogy a beáramló pénz az ország jövőjét szolgálja. Egy szóval: európaivá kell az országnak válnia, annak minden átkával és pozitívumával együtt.

A felvázolt Európára orientált politikához szükség van a már említett belső legitimitás politikára is, amelyhez most megvan az erő és a lehetőség. Egy európai jellegű kormány és parlament kell, amely tiszteli és elszántan védi a polgárjogokat, amely tiszteli és megadja a nemzeti kisebbségeknek mindazon jogokat, amelyeket állampolgárainak, mégha ezért komoly áldozatokat kell is hoznia. Amely mélyen elítéli és effektíve harcol a vallási és faji megkülönböztetések ellen mind szóban mind tettben. Amely tiszteletben tartja a szólás és az írott szó, a sajtó és a kommunikációs médiák szabadságát, hogy azok a nagy nyilvánosság előtt ellenőrizzék mindazon erkölcsi és etikai visszaéléseket, amelyek nem férnek össze a demokrácia fogalmával.

Egy olyan Magyarországnak, amely *nem számol a realitásokkal*, s a gyűlölködés és az erős nacionalizmus jegyében kezeli külpolitikai dogmáit *nem lesz partnere a nyugati világban*. Románia, a Cseh és Szlovák Köztársaság, Jugoszlávia vagy Lengyelország sokkal inkább talál befolyásos támogatót a világban, mint mi. A hatalom realitása azt kívánja, hogy felismerjük: többen vannak, befolyásosabbak, jobb lobbyjuk és érdekképviseletük van. Ezen lehet szomorkodni, de ez nem változtat a realitásokon. S ha egyszer a Nyugat elfelejti Magyarországot, többé nem valószínű, hogy vissza lehet hozni az elvesztett alkalmat.

Magyarország számára nincs más út, mint az európai integráció. A Szovjetunió utánzása olyasvalamit hozott, amely nem volt az ország érdeke; így ez egy jó ideig bizonyosan nem lehet opció az ország vezetése számára. Kelet-Európa konföderálása, a Dunai Konföderáció Jászi által megálmodott jövője még csupán egy álom körvonalai, s messze tartanak a valóságtól. Egy nacionalista, mindenki ellen ágáló külpolitika szintén csak csödbe vezethet. Éppen ideje, hogy a nép a jövőjét ne a csőd irányába, hanem egy demokratikus Európa részeként a siker felé irányítsa.

Magyarország jelenlegi hatalmi helyzetét tárgyalva meg kell még említeni egy fontos tényezőt. Az ország történelme során ugyanis nagyon ritkán volt abban a kivételes és szerencsés helyzetben, hogy igazán önálló, a szó legszorosabb értelmében vett *független* külpolitikát folytathatott. Mátyás kora óta valóban független külpolitikáról nem is igen lehet beszélni, bár a két világháború közötti időszakban jóval több kísérlet történt ilyenfajta külpolitika kialakítására, mint azt az elmúlt évtizedek történelmi elemzései tükröztek.

A kommunista rendszer összeomlása Kelet-Európában, hosszú évszázadok óta először teremtett az ország számára lehetőséget független külpolitika folytatására. A Varsói Szerződés effektív összeomlása eredményeképpen a térségből visszavonuló szovjet csapatok politikai űrt hagynak maguk után, megadva a lehetőséget ezeknek az országoknak, hogy újfajta politikai koordinátákban gondolkozzanak.

Az újonnan kialakuló gondolatkörből azonban hiányzik, vagy talán csak nem tisztán kivehető a független külpolitika igénye, lehetőségének és megvalósíthatóságának elemzése. A gyakran emlegetett semlegesség fogalma ugyanis vagy úgy értelmezhető mint semlegesítés más országok által (pl. Svájc) vagy mint önként vállalt elkötelezettség (pl. Ausztria). Magyarországnak a semlegesség sem rákényszerített, sem önként vállalt formában nem válna feltétlen előnyére, míg egy független külpolitika igen. A semlegesség ugyanis kényszerpályára vezeti az országot, míg a függetlenség relatíve szabad választást biztosít, beleértve természetesen az esetleges semleges politikai irányvonalat is. Ma a függetlenség lehetősége még akkor is fennáll, ha a semlegesség kevésbé kívánatos volna az emberekben nem tudatosodott eléggé.

Egy másik szempontból nézve a jelenlegi hatalmi helyzetet viszont sajnos arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Magyarország mozgástere egyre inkább kezd beszűkülni annak ellenére, hogy látszólag e mozgástér úgy tűnik, mintha tágulna. A nagy rendszerváltás Kelet-Európában ismét visszaállította azt az ideiglenes állapotot, amikor a nyugati nagyhatalmak több letéteményese befolyásolni tudja az ország politikáját, jövőjét. Éppúgy, mint az első világháború utáni időszakban, 1990 elején Magyarországon ismét létrejött az a helyzet, hogy egyszerre több nyugati állam vette célba az ország megsegítését, fejlesztését – és ezzel saját érdekeinek előtérbe helyezését e térségben. Január végén olyan hatalmas amerikai cégek képviselői látogattak hazánkba, mint a General Electric, a General Motors vagy az Estee Lauder, de szép számmal fordultak meg német és francia üzletemberek is. Vagy ha végignézzük azt a hatalmas külpolitikai személyiséglistát, amelyen Bush elnöktől Mitterandon át Kohl kancellárig az ország „látogatói” szerepeltek, akkor nyilvánvalóvá válik a külföld érdeklődése és az egyes országok érdekszféráinak Magyarországra történő kiterjesztési céljai. Kérdéses azonban, hogy ez a helyzet meddig marad így.

Valószínű ugyanis, hogy Magyarország félelmetes gyorsasággal fog az új, hamarosan egységes Németország érdekszférájába kerülni. Az, hogy Franciaországot Románia érdeklő, Angliát inkább a Cseh és Szlovák Köztársaság, valamint Lengyelország, naponta bebizonyosodik újra és újra. Magyarország új, MDF vezette demokratikus kormánya pedig úgy tűnik közelebb áll Németországhoz orientációjában, mint Amerikához vagy Európa többi részéhez. Így az ország külpolitikai orientációját ez még meg is erősítheti Németország felé.

Magyarország vezetőinek tehát éppen ezekből a tényekből kifolyólag mérlegelni kell a lehetőséget, hogy hosszú évek óta először az ország egy el nem kötelezett, valóban *független* politikát folytasson-e, vagy pedig a névleges semlegesség útján haladva ismét Németország érdekszférájába kerüljön. Bár nyilvánvaló, hogy a modern, mai napjainkban újraegyesülő Németország már nem az a Németország, s hogy az új Németország Európa partnere és részese, mégis elgondolkodtató az ország vezetői számára, hogy Magyarországnak nem inkább a maximálisan elérhető függetlenség és érdekszféra semlegesség lenne-e az alapvető érdeke.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

- Adorno, Th. W. et al.: *The Authoritarian Personality*, New York, Norton, 1950.
- Ágh A.: *A politika világa*, Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- Arendt, H.: *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1951.
- Arendt, H.: *On Revolution*, Viking Press Inc., New York, 1963.
- Arendt, H.: *On Violence*, London, 1970.
- Arisztotelész: *Politika*, Gondolat, 1984.
- Aronson, E.: *A társas lény*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- Bachrach, P. – Baratz, M. S.: *Power of Poverty. Theory and Practice*, New York, 1970.
- Balázs Z. – Gelencsér Zs.: *Néhány hatalomelmélet. Kézirat, Széchenyi István Szakkollégium*, 1989.
- Balogh I.: *A forradalmi ész kritikája*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1990.
- Barnes, S. – Kaase, M.: *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*, Beverly Hills, 1979.
- Barnes, S. – McDonough, P. – Lopez P. A.: *The Growth of Democratic Legitimation in Spain*, *American Political Science Review*, 1986/9.
- Bencze Gy. – Kis J.: *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel*, Magyar Füzetek, Párizs, 1981.
- Bibó I.: *Válogatott tanulmányok*, I-III., Magvető, 1986.
- Bihari M. (szerk): *Politika és politikatudomány*, Gondolat, 1982.
- Bihari M.: *Állam, politikai rendszer, modernizáció*, *Medvetánc*, 1988.
- Braudel, F.: *Grammaire de civilisations*, Paris, 1987.
- Bruszt L. – Simon J.: *A lecsendesített többség*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1990.
- Burke, E.: *Reflections on the Revolution in France*, Everyman's Library, London and New York (a mű első kiadásának időpontja: 1790).
- Concha Gy.: *Hatvan év tudományos mozgalmi között*, I-II., Budapest, MTA Jogi Tudományi Bizottság kiadványsorozata 51.
- Coser, L.: *Functions of Social Conflict*, London, 1964.
- Csanádi M.: *Függőség, konszenzus és szelekció*, *Pénzügykutatói Intézet Tanulmányai*, 1984/3.
- Csanádi M.: *A döntési mechanizmus szerkezetéről*, *Társadalomkutatás*, 1987/4.

- Csepeli Gy. – Papp Zs. – Pokol B.: *Modern polgári társadalomelméletek*, Gondolat, 1987.
- Dahl, R.A.: A Critique of the Ruling Elite Model, In: *Readings in Modern Political Analysis*, New Jersey, 1968.
- Dahl, R.A.: *Modern Political Analysis*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New York, 1976.
- Dahrendorf, R.: *Gesellschaft und Freiheit*, Piper, München, 1961.
- Deutsch, M.: *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*, Yale University Press, New Haven – London, 1973.
- Dezső M.: A választójog mint politikai alapjog, *Jogtudományi Közöny*, 1988/12.
- Duchacek, I.: *Nations and Men*, Holt, 1971.
- Eötvös J.: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államhatalomra*, Bécs – Budapest, 1851–1854.
- Fazekas K. – Köllő J.: *Munkaerőpiac töképiac nélkül*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- Freud, S.: *Massenpsychologie und Ich-Analyse*, Wien, Internat. Psychoanalytische Verlag, 1921.
- Fromm, E.: *Psychoanalyse und Ethik*, Frankfurt, Ullstein, 1978.
- Galbraith, J.K.: *The Anatomy of Power*, Boston, 1987.
- Gergely A.: *Bezárt a párt*. Kézirat, Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1989.
- Gergen, K. – Gergen, M.: *Social Psychology*, New York, Harcourt-Brace-Jovanovich, 1981.
- Giddens, A.: "Power" in the Writings of Talcott Parsons, *Sociology*, 1968/2.
- Giddens, A.: *Profiles and Critics in Social Theory*, London, 1982.
- G. Márkus Gy.: Táborok, pártok, konfliktusvonalak, *Hiány*, 1990/4.
- Gombár Cs.: A politikai hatalom kérdéseiről, In: *Politika és politikatudomány*, Gondolat, 1982.
- Gombár Cs.: Mentalitás, érték és politikai intézmény, *Társadalomkutatás*, 1984/3–4.
- Gombár Cs.: A Kádár-korszak politikája (adalékok). Kézirat, 1989.
- Dr. Gömbös E.: *Informatika és hatalom*, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1984.
- Grossman, G.: The Party as a Manager and Entrepreneur, In: Gregory Guroff and Fred G. Carstensen (eds.): *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union*, Princeton University, New Jersey, 1983.
- Gurr, T.R. (ed.): *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*, The Free Press, McMillan, New York, 1980.
- Habermas, J.: *Legitimationsprobleme in Spätkapitalismus*, Frankfurt am Main, 1975.
- Habermas, J.: Hannah Arendt's Communications Concept of Power, *Social Research*, 1977/1.
- Hallgarten, G.W.F.: *Dämonen oder Retter*, Washington, 1957.
- Harsanyi, J.C.: Measurement of Social Power, Opportunity Costs, and the Theory of Two-Persons Bargaining Games, In: *Essays on Ethics, Social Behavior, and Scientific Explanation*, Boston, 1976.
- Hayek, F.A.: *The Road to Serfdom*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1979.
- Héthy L. – Makó Cs.: *Munkások, érdekek, érdekegyeztetés*, Gondolat, 1978.
- Hobbes, T.: *Leviathan*, 1651.
- Horváth T.: *Hogyan működnek együtt? Tanács és pártbizottság viszonya a városokban*. Kézirat, Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1988.
- Inglehart, R.: *Politische Kultur und stabile Demokratie*, Politische Vierteljahresschrift, Wiesbaden, 1988.

- Kelman, H.: A szociális befolyásolás három folyamata, In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia*, Gondolat, 1973.
- Kulcsár K.: *Politikai és jogszociológia*, Kossuth Könyvkiadó, 1987.
- Kulcsár K.: *Társadalom, politika, jog*, Gondolat, 1974.
- Le Bon, G.: *A tömegek lélektana*, Világkönyvtár, 1913.
- Linz, J.J.: *Un regimen autoritario, Espana*, Allhardt, Helsinki, 1964.
- Lipset, S.M.: *Political Man. The Social Bases of Politics*, Anchor Books, Garden City N.Y., 1963.
- Locke, J.: *Two Treatises of Government*, 1690.
- Loewenstein, K.: *Political Power and the Governmental Process*, University of Chicago Press, 1965. (Az első kiadás időpontja: 1957.)
- Lukes, S.: *Essays in Social Theory*, London, 1977.
- Machiavelli, N.: *Művei*, I-II., Európa, 1978.
- Machiavelli, N.: *A fejedelem*, Európa, 1987.
- Macridis, R.: *Foreign Policy in World Politics*, Prentice Hall, 1967.
- Magyarország Politikai Évkönyve*, Debrecen, 1990.
- Marrvall, J.M.: *La política de la transición*, Taurus, Espana, 1984.
- Masuda, Y.: *Az információs társadalom*, OMIKK, 1988.
- Meinecke, F.: *Die Idee der Staatsrason*, München-Berlin, 1924.
- Mérei F.: Az együttes élmény, In: Mérei F.: *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből*, Akadémiai Kiadó, 1989.
- Merton, R.K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*, Gondolat, 1980.
- Mill, J.S.: *Essay on Liberty*, 1859.
- Mills, C.W.: *Az uralkodó elit*, Gondolat, 1962.
- Mills, C.W.: The Structure of Power in American Society, In: *Power, Politics and People*, London, 1963.
- Montesquieu, Ch.L.: *A törvények szelleméről*, I-II., 1962.
- Morgenthau, H.: *Politics among Nations*, Knopf, 1967.
- Moscovici, S.: *Social Influence and Social Change*, London, Academic Press, 1976.
- Nagy M.: A városi tanács és pártbizottság kapcsolata a kisvárosi modellben. Kézirat, Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1988.
- Ng, Sik Huk: *The Social Psychology of Power*, London, Academic Press, 1980.
- Oj, J.: *Commercializing China's Rural Cadres*, Problems of Communism, 1986.
- Oppenheimer, F.: *Der Staat*, 1909.
- Organski, A.F.K.: *The Stages of Political Development*, Alfred A. Knopf, New York, 1965.
- Organski, A.F.K.: *World Politics*, Knopf, 1966.
- Paczolay P. – Szabó M.: *A politikaelmélet rövid története*, Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- Parsons, T.: The Distribution of Power in American Society, *World Politics*, 1957/10.
- Parsons, T.: *On the Concept of Political Power*, Proceedings of the American Philosophical Society, 1963.
- Peschka V.: *Max Weber jogszociológiája*, Akadémiai Kiadó, 1975.
- Pokol B.: Stabilitás és legitimitáció, *Valóság*, 1983/1.
- Pye, L.W.: Introduction: Political Culture and Political Development, In: Pye, L.W. – Verba, S. (ed.): *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, 1965.
- Riesman, D.: *A magányos tömeg*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.
- Rigby, H.T.: *The Origins of the Nomenclatura System*, Soviet Studies, 1988.

- Rose, M.: *The Power Structure*, New York, 1967.
- Rudas J.: A hatalomról – másképp, *Valóság*, 1990/2.
- Russel, B.: *Power*, London, 1938.
- Rüstow, A.: *Orbestimmung der Gegenwart*, I–II.: 1950–1952, III.: 1957, Rentsch, Erlentbach – Zürich – Stuttgart.
- Samu M.: *A hatalom és az állam*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- Sári J.: A hatalommegosztás Eötvös József rendszerében, *Jogtudományi Közlöny*, 1988/12.
- Sári J.: A köztársasági elnök alkotmányjogi státusa, *Magyar Közigazgatás*, 1990/6.
- Schelling, Th.: *The Strategy of Conflict*, Cambridge–Massachusetts, 1960.
- Schlett I.: Közéletések a politikai rendszer reformjához, *Társadalmi Szemle*, 1987/7.
- Schmidt P. (szerk.): *Állam – közigazgatás – érdekviszonyok*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1985.
- Schmidt P.: A hatalommegosztás és a köztársasági elnök jogállása, *Valóság*, 1990/5.
- Schmidt P.: Választottunk... (egy alkotmányjogász széljegyzetei), *Mozgó Világ*, 1990/7.
- Seabury, P.: *The Balance of Power*, Chandler, 1965.
- Seligman, M.: *Helplessness. On Depression, Development and Death*, San Francisco, W.H. Freeman, 1974.
- Simon J.: *Legitimációs elvek. A modellváltás anatómiája*, Budapest, 1990.
- Simon J.: A nem-választók szabadsága, *Magyarország Politikai Évkönyve*, Debrecen, 1990.
- Stoessinger, J.: *The Might of Nations*, New York, 1969.
- Szabó M.: Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986, *Medvetánc*, 1990.
- Szoboszlai Gy.: A politikai átmenet és a jogállamiság alkotmányos keretei, *Társadalmi Szemle*, 1990/3.
- Szücs J.: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, 1981.
- Szücs J. – Hanák P.: *Európa régiói a történelemben*, MTA Történettudományi Intézete – Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1986.
- Tocqueville, A.: *A demokrácia Amerikában*, Gondolat, 1983.
- Tocqueville, A.: *L'ancien Régime et la Révolution*, Paris, 1986.
- Veres S.: Az informális hatalom elmélete (kandidátusi disszertáció kézírata), 1990.
- Voszka É.: *Érdek és kölcsönös függőség*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.
- Völgyes, I.: *Hungary: A Nation of Contradiction*, Boulder, West View, 1982.
- Völgyes, I.: *Politics in Eastern Europe*, Chicago, Dorsey, 1985.
- Walder, A.: *Communist Neo-Traditionalism, Work and Authority in Chinese Industry*, University California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1988.
- Weber, M.: *Gazdaság és társadalom* (Szemelvények), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967.
- Weber, M.: *Állam – politika – tudomány* (Tanulmányok), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.
- Weber, M.: *Gazdaság és társadalom*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- Wieser, F.: *Das Gesetz der Macht*, Wien, 1926.
- Wittfogel, K.A.: *The Oriental Despotism*, New Haven – London, Yale University Press – Oxford University Press, 1957.

KOGINFORM MARKETING Kft.

Tisztelt Jövendő Ügyfelünk!

Engedje meg, hogy felhívjuk szíves figyelmét alábbi nyelvtanfolyamainkra,
melyek programján

*marketing és managerképzés szerepel modern vállalatvezetési, kereskedelmi
módszerek ismertetésével, tárgyalási szituációk szimulálásával
nyugat-európai követelmények szerint*

NÉMET NYELVTANFOLYAM

Elsősorban németül már beszélő kereskedelmi szakemberek részére

Helyszín: Köflach / Graztól 30 km-re

Időpont: 1990. szeptember 15.-től folyamatosan hetente

40 órás oktatási program

Részvételi díj: 31.300,- Ft + ÁFA, amely tartalmazza:

- a szállást, félpanziót
- a tanulmányi kirándulásokat
- a tanfolyamköltségeket
- az utazást busszal

ANGOL NYELVTANFOLYAM

A Koginform Marketing – International Language House és a
kanadai Toronto Berlitz School szervezésében, angolul már beszélők részére

Helyszín: Budapest – Toronto

Időpont: megfelelő számú érdeklődő esetén 1990 szeptember elejétől folyamatosan

- 2 hét Budapesten napi 5 órában az International Language House-ban,
- 2 hét Torontóban napi 5 órában a Berlitz School-ban;

Részvételi díj: 159.000,- Ft + ÁFA, amely tartalmazza:

- a szállást, félpanziót Torontóban,
- a repülőjegyet,
- a tanfolyamköltségeket (Budapesten és Torontóban)

További érdeklődésüket a 1896-142-es FAX-telefonon várja munkatársunk,
Schulek Klára

KOGINFORM MARKETING Kft.
1045 Budapest, IV. Virág u. 11.

KOGINFORM MARKETING Kft.

Tisztelt Jövendő Ügyfelünk!

Engedje meg, hogy felhívjuk szíves figyelmét alábbi kiállításainkra:

BANK '90 STOCKHOLM

1990. október 2-5.

„A pénzügyi világ fóruma”

- Iktatási rendszerek
- Bank technológia
- Irodaberendezések
- Marketing
- Computer technológia és software
- Telekommunikáció
- Speciális banki tanfolyamok

Miért vár? Már MA jelentkezzen a

BANK '90 Kiállításra!

SCANCOM '90 GÖTEBORG

1990. október 23-26.

Számítástechnikai Kiállítás

Egyenes út a jövőhöz!

Hagyja, hogy a piac menjen Önhöz!

- Találkozzon termékeinek ideális felhasználójával!
- Új piaclehetőség az új termékek számára!
- Speciális kereskedelmi vásár megbízható piacbázissal!

Érdeklődését örömmel várja a 1600-611-es telefonon munkatársunk,
Schulek Klára

KOGINFORM MARKETING Kft.
1045 Budapest, IV. Virág u. 11.

Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

- „Az alkotmánybíróság szerepe és funkciója”, ELTE ÁJK Politológiai Tanszéke, témavezető: Pokol Béla.
- „Alkotmányosság és többpártrendszer”, MTA Szociológiai Kutatóintézete, témavezető: Bihari Mihály.
- „Az állampolgárok politikai orientációi”, Társadalomtudományi Intézet, az MTA Szociológiai Kutatóintézete együttműködésével, témavezetők: Bruszt László és Simon János.
- „Az állam szerepe és az állami tevékenység továbbfejlesztésének fő irányai”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezetők: Halász József és Péteri Zoltán.
- „Demokrácia és többpártrendszer”, ELTE ÁJK Politológiai Tanszéke, témavezető: Bihari Mihály.
- „Demokratikus kormányzati és parlamenti technikák”, ELTE ÁJK Politológiai Tanszéke, témavezető: Bihari Mihály.
- „Az 1990. évi általános választások tapasztalatai”, Társadalomtudományi Intézet, témavezetők: Szoboszlai György és Bóhm Antal.
- „A gazdasági hatalom és a politikai hatalom viszonya a területfejlesztésben”, MTA Regionális Kutatások Központja, témavezető: Pálné Kovács Ilona.
- „A hatalmi szerkezet összeomlása egy budapesti kerületben”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Csanádi Mária.
- „A hatalommegújulás új alkotmányos modelljének kiépülése”, Társadalomtudományi Intézet, témavezető: Szoboszlai György.
- „A hatalom területi decentralizációja”, MTA Regionális Kutatások Központja, témavezető: Pálné Kovács Ilona.
- „A helyi hatalom és irányítás”, MTA Regionális Kutatások Központja, témavezető: Pálné Kovács Ilona.
- „A helyi politika az önkormányzati struktúrában”, MTA Regionális Kutatások Központja, témavezető: Pálné Kovács Ilona.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: ÁJK = Állam- és Jogtudományi Kar; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; MTA = Magyar Tudományos Akadémia; TÁRKI = Társadalomkutatási Informaticai Egyesülés.

- „A késő-Kádár-kor felbomlása”, Társadalomtudományi Intézet, témavezető: Kéri László.
- „A kormányzat szerepe (nemzetközi összehasonlító vizsgálat 11 országban a kormányzattal kapcsolatos lakossági elvárásokról és az országgyűlési választásokról)”, TÁRKI, témavezető: Kolosi Tamás.
- „A közigazgatás szervezetének és működésének továbbfejlesztése”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezető: Lőrincz Lajos.
- „Modernizáció, hatalom, döntés”, MTA Szociológiai Kutatóintézete, témavezető: Gál Csaba.
- „Önkormányzatok a többpártrendszer keretei között (civil szerveződések, helyi társadalom, helyhatósági választások)”, MTA Regionális Kutatások Központja, témavezető: Csefkó Ferenc.
- „Az önkormányzat társadalmi feltételei a helyi társadalmakban”, Társadalomtudományi Intézet, témavezető: Böhm Antal.
- „Pártok és pártrendszerek”, MTA Szociológiai Kutatóintézete, témavezető: Gál Csaba.
- „Pártrendszerek Nyugat-Európában”, ELTE ÁJK Politológiai Tanszéke, témavezető: Körösenyi András.
- „A politikaelmélet alapkategóriái”, ELTE ÁJK Politológiai Tanszéke, témavezető: Bihari Mihály.
- „Politikai rendszer és modernizáció”, MTA Szociológiai Kutatóintézete, témavezető: Bihari Mihály.
- „A politikai rendszerváltás szocializációs környezete”, Társadalomtudományi Intézet, témavezető: Kéri László.
- „A rendszerváltás társadalomelméleti értelmezése, szellemi képlete és a politikai kultúra típusváltozása”, Társadalomtudományi Intézet, témavezető: Bajer József.
- „Többpártrendszer – alkotmányozás – választójog”, MTA Szociológiai Kutatóintézete, témavezető: Áder János.
- „Többpártrendszer és hatalom a nemzetközi politikai rendszerben”, MTA Szociológiai Kutatóintézete, témavezető: Galló Béla.
- „Az új alkotmány előkészítésének tudományos megalapozása”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezető: Kovács István.

Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: Berend T. Iván, az MTA elnöke

A szerkesztésért felelős személy: Tamási Péter

Budapest, 1990. május

HU ISSN 0864-8174

Ára: 150,- Ft

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára
11. szám: Magyarország és a szociálpolitika